

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

**KONCEPT TRŽNE DRUŽBE
V DELIH KARLA POLANYIJA**

Ljubljana, september 2003

Igor Feketija

IZJAVA

Študent _____ izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom _____ in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____ Podpis: _____

Kazalo

1	UVOD	1
2	SREDIŠČNOST TRGA PRI PREVLAJUJOČI EKONOMSKI MISLI.....	4
2.1	Pomanjkljivost neoklasike in F.A. von Hayek	4
2.2	Ludwig Lachmann in metodološki subjektivizem.....	7
3	KARL POLANYI IN VELIKA TRANSFORMACIJA	10
3.1	Polanyijevo življenje in delo	10
3.2	Velika transformacija	12
3.2.1	Družba devetnajstega stoletja, njen temelj in njen kolaps.....	13
3.2.2	Trg in drugi principi urejanja ekonomskih odnosov	14
3.2.3	Institucionalni temelji ekonomije (gospodarstva) ter njena "vsajenost" v družbo in ločenost od nje	17
3.2.4	Prehod iz v družbo vsajenega gospodarstva v tržno gospodarstvo; "poblagovljenje" dejavnikov proizvodnje in namišljene dobrine.....	20
3.2.5	Speenhamlandski zakon in nujnost avtonomnosti tržnega vzorca	23
3.2.6	Trg kot libertarna iluzija in samozaščitna reakcija družbe nanjo	26
3.2.7	Svoboda v kompleksni družbi	31
4	EKONOMSKA MISEL KARLA POLANYIJA V SODOBNEM KONTEKSTU.....	34
4.1	Déja vu globalizacije in visokih financ	34
4.2	Privatizacija države – birokratski nadzor in prosti trg.....	39
5	SKLEP.....	41
	LITERATURA.....	44

1 *Uvod*

Po materialnem obilju, ki ga uživa, sodobna družba nedvomno močno presega katerokoli družbo ali skupnost v vsej človeški zgodovini. Prav tako je malo dvoma o tem, da je osnovna značilnost preobrazbe družbe iz revne v bogato, ki smo ji priča v zadnjih dveh stoletjih, preobrazba v tržno družbo. Časovna in krajevna koincidenca bogatenja družbe in sprejetje trga kot dominantnega principa urejanja ekonomije, v smislu načina, na katerega družba zagotavlja svoj materialni obstoj, je zgodovinski argument za vsebinsko povezavo teh dveh značilnosti; hkrati to povezavo utrjuje vrsta teoretičnih argumentov, ki so v takšni ali drugačni obliki prisotni že nekaj stoletij.

Glede na to, da bo v nadaljevanju tržna družba pomemben predmet obravnave, se mi zdi smiselno pojem natančneje opredeliti. Definicija tržne družbe poteka v prvi vrsti skozi nekatera temeljna nasprotja med tradicionalnim in sodobnim, kjer so posamezne značilnosti enega in drugega hkrati pogoj njune definicije: kakor za razmere tržne družbe velja oznaka sodobnega, tako se v precejšnji meri sodobno definira na podlagi obstoja tržnih razmer. Primeri teh nasprotij so, denimo, status proti pogodbi, "Gemeinschaft" proti "Gesellschaft", skupnost proti korporacijskemu redu. Pri teh konceptih predmoderno življenje urejajo vrednote, katerih izvor je izven ekonomskega reda, na primer status, nasledstvo, sorodstvo, religija; viri družbene vrednosti niso v posamezniku, temveč v nekaterih skupnih družbenih oblikah, ki se raztezajo čez čas in generacije. Če je obdobje romantike te vrednote idealiziralo v pojmih "organske" ali "naravne" skupnosti, jih je razsvetljenstvo zavrnilo kot fundamentalno neracionalne in celo zatirajoče.

V nasprotju s tem so bila dejanja v okviru razvijajoče se tržne sfere racionalna in usmerjena k posamezniku. Trg je postal paradigma novih principov delovanja ter red, v katerem posameznik neodvisno oz. samostojno skozi racionalno kalkulacijo in alokacijo (razumsko preračunavanje in dodeljevanje) lastnih sredstev in interesov sledi željam in vrednotam, ki si jih zastavi sam, pri tem pa ga sprejete ali družbene obveznosti ne ovirajo.

Tradicionalni družbeni red so torej zaznamovala fiksna in pripisana oz. dodeljena razmerja med posamezniki v okviru modela statusa, ki ga formalno ni bilo možno ne izbrati, ne kupiti. Oblika menjave na podlagi plačila dolgovanega svojim nadrejenim ter izpolnjevanja obveznosti do podrejenih je ekonomsko in simbolično reproducirala, utrjevala statusni red. Fiksna so bila tako družbena razmerja, kot tudi oblike lastnine. Tako je bila, na primer, ideja o prodajanju zemlje, kar dobesedno pomeni, da je zemlja odtujljiva in ločljiva od trenutnega lastnika, nezaslišana herezija in izdaja družbenega reda, saj tisi, ki mu je zemlja pripadala, ni bil njen lastnik temveč le utelešenje starodavnega razmerja zemljiškega nasledstva (Slater, Tonkiss, 2001, str. 18).

Prehod v tržno družbo je bil revolucionaren v smislu začetka urejanja družbenih razmerij s pogodbo. Pogodbene stranke v tržni transakciji so posamezniki, ki po lastni presoji in izbiri vstopajo v omejen sporazum; tudi danes velja, da je pogodba, sklenjena pod prisilo, pravno neveljavna. Vsako takšno pogodbeno razmerje vsebuje natančno določene obveznosti; ko so te izpolnjene, se pogodbenika razideta brez nadaljnjih obveznosti. Če se statusna razmerja skozi izpolnjevanje iz njih izhajajočih obveznosti utrjujejo, se pogodbeni razmerja (načeloma) končajo; tržne pogodbe tako v principu niso le individualne, temveč tudi neosebne. Edino družbeno razmerje, ki ga utrjujejo, je formalna svoboda posameznikov. Vplivu na prostor, ki ga ti posamezniki zavzemajo v okviru danega družbenoekonomskega in kulturnega reda, se v veliki meri ali povsem izognejo.

Videti je, da je takšen premik vrhunec antropocentričnosti zahodnjaške filozofije. V ekonomiji je to pomenilo, da je človek kot samobitna absolutnost postal univerzalno merilo, njegovemu samointeresu pa je bila, hkrati z dodelitvijo statusa nedotakljivosti, pripisana temeljna vloga pri doseganju želenih ekonomskih rezultatov. Na to kaže tudi eden temeljnih zaključkov Bogastva narodov, ki je Adama Smitha "postavilo na Olimp začetkov ekonomske znanosti", in sicer da je "bogastvo narodov [...] proizvod marljivega prizadevanja vsakega posameznika, da zadovoljuje svoje lastne interese. [...] Če lahko posameznik povsem nemoteno uresničuje svoje lastne interese, bo to hkrati najbolj koristilo tudi drugim. Zadovoljevanje svojih lastnih interesov pomeni hkrati zadovoljevanje skupnih družbenih interesov" (Kovač, 1994, str. 11).

Kot ugotavlja Paul Samuelson, je "... vsaj od časa fiziokratov in Adama Smitha v glavnini ekonomske literature [...] vedno prisoten občutek, da popolna konkurenca v nekem smislu predstavlja optimalno stanje" (Blaug, 1985, str. 594). Ne glede na to, da ves ta čas tudi ni bilo nikogar, ki bi a priori zavračal sleherno regulacijo trga,¹ je prosti trg s konkurenco mehanizem, ki mu osrednji tok ekonomske znanosti najbolj zaupa, mu pripisuje zmožnost optimalnega urejanja gospodarstva ter daje vlogo institucije, na kateri temelji sodobna - tržna družba.

V zadnjem stoletju je trg v omenjeni vlogi doživel nič koliko kritik. Te so večinoma poudarjale njegove posamezne pomanjkljivosti, razumljene kot napake, ki kvečjemu nekoliko zmanjšujejo potencialno optimalne rezultate delovanja trga, opraviti pa imajo predvsem z nepopolnostjo konkurence in z monopoli, zunanjimi ekonomijami oz. zunanjimi učinki (eksternalijami) ter z etično ali politično vprašljivostjo razdelitve dohodka. V paketu s takšnimi kritikami so običajno bili tudi regulacijski aspirini, ki pa,

---

¹ Jacob Viner je celo dejal, da bi v Smithovem Bogastvu narodov našli dovolj materiala za socialistične slavnostne govore. Podobno trdi Blaug: "Mnenje, da je zavračanje intervencionizma preprečilo klasičnim ekonomistom, da bi predlagali socialne in ekonomske reforme, je [...] mit, ki ga pri življenju ohranja le površno poznavanje del vodilnih klasičnih ekonomistov" (Blaug, 1985, str. 594).

kot večina farmacevtskih in kozmetičnih proizvodov, kvečjemu zakrivajo simptome. Ob vedno večji množici različnih ukrepov so si ti neogibno prišli navzkriž, še bolj pa so prišli navzkriž s prevladujočo ekonomsko teorijo, saj oddaljujejo dejanski rezultat delovanja gospodarstva od izračunanega potencialnega. Po preprostem sklepu je deregulacija "prava stvar", napake trga pa kvečjemu nujno zlo na poti k idealnemu stanju.

Tako kritika tržnega sistema kot obsojanje regulacije na zgoraj opisan način sta nadvse pomanjkljivi. Če nič drugega je na delu nekakšen "induktivni empiricizem na prvo žogo", ki najbolj očitne pojave posplošuje v nasprotovanje ali obrambo celotne tržne ureditve. Vendar je v primeru kritikov trga problem resnejši; zagovor trga ima namreč nekaj močnih, teoretsko poglobljenih, predvsem pa splošno priznanih alternativ. Med njimi je danes gotovo najjemenentnejša avstrijska šola ekonomistov, na čelu z Misesom in Hayekom, pa tudi Kirznerjem in Lachmannom; nadvse zgoščen povzetek nekaterih elementov njihove pozicije je predmet drugega poglavja tega diplomskega dela.

Dejstvo, da je avstrijska šola po skoraj stoletju obstoja brez kakršnekoli revizije svojih temeljev in izhodišč še vedno "v sedlu", skupaj z nekaterimi izkušnjami, ki navidez dajejo tržnemu sistemu potrebno priznanje, zvali težo dokazovanja na stran tistih, ki dvomijo v trg oz. opozarjajo, da ta v sebi skriva nevarne pasti. Če pustimo ob strani kritike, ki bi jih lahko uvrstili v zgoraj omenjeno skupino, je med najvidnejšimi prispevki gotovo "Velika transformacija" Karla Polanyija. Njegovo razumevanje evolucije tržnega sistema in nekaterih pojavov, ki ga spremljajo, je povsem nasprotno od tistega, ki ga ponuja in na katerem v precejšnji meri temelji danes uveljavljena ekonomska misel. Velika transformacija – skupaj z avtorjem jo bom predstavil v tretjem poglavju – je sprva črpala svoj pomen in veljavo iz konsistentne argumentacije ter iz izdatne podpore ekonomskozgodovinskih dejstev, verjetno najmočnejših orodij, ki jih je Polanyi imel na razpolago. V zadnjem desetletju pa je Polanyijev ugled dobil še tretji vir: na podlagi njegovega analitičnega instrumentarija oz. nekaterih izvedenih konceptov, ki jih je opisal, je vrsta sodobnih ekonomistov, sociologov in filozofov obudila njegovo delo ter ga postavila v aktualen kontekst. V četrtem poglavju povzemam dve takšni izpeljavi, ki se mi zdita posebej relevantni, raznolikost področij, na katera se te izpeljave nanašajo, pa kaže na širok spekter možnosti aplikacije Polanyijeve misli.

Končno v sklepnih mislih povzemam osnovne ugotovitve ter svoj pogled nanje, ki bo pretežno predstavljen skozi samo besedilo. Prevladujoč kompromis v zvezi s trgom in njegovo regulacijo je vedno manj primeren, saj nekatere sodobne ekonomske zadrege kar kličejo po spremembi principov delovanja gospodarstva. Polanyi ponuja pomembna izhodišča pri iskanju tovrstnih rešitev in čeprav sam ne predlaga današnjemu času ustrezne alternative, so njegovi pogledi nedvomno močno orodje pri razmišljanju o sodobni organizaciji ekonomije.

2 Središčnost trga pri prevladujoči ekonomski misli

Kakor je po drugi svetovni vojni večina držav, ki so sesutje liberalnega ekonomskega reda, oblikovanega v devetnajstem stoletju, razumele kot resno opozorilo pred njegovo (domnevno) inherentno nestabilnostjo, sprejela močno poudarjeno vlogo državne intervencije pri urejanju gospodarskih razmer, je po neuspehu intervencionizma v sedemdesetih letih ponovno zaživela ideja o avtonomnem trgu kot najboljši alternativni za tovrstne zadeve. Pri tem ni šlo za inovacijo, temveč za obuditev nekaj stoletij stare ideje. Skupna poteza vseh teorij, ki jih označujem s pojmom prevladujoče ali ortodoksne ekonomske misli je pozornost in pomen, ki ga dodeljujejo trgu. Tako neoklasiko kot avstrijsko šolo, prevladujoči ekonomski šoli v dvajsetem stoletju, zaznamuje trg kot paradigma analize. S tem ne mislim, da šoli povsem zavračata državne posege; značilnost, ki je kritičnega pomena za pričujočo zgodbo, je priznavanje trga kot dominantnega principa urejanja ekonomije, z vsemi "stranskimi" učinki takšnega ekonomskega reda – ti bodo podrobneje izpeljani in opisani v naslednjem poglavju.

2.1 Pomanjkljivost neoklasike in F.A. von Hayek

Utemeljitev, zakaj je prav trg princip, ki naj mu zaupamo zagotavljanje materialnega obstoja družbe, je več. Tisto, ki je najbolj vzdržala kritike in iz katere še danes zagovorniki liberalne ekonomije črpajo legitimacijo za svoje ideje, je prispevala avstrijska šola, znotraj nje pa predvsem njena primadona na področju razmišljanja o liberalizmu, Friedrich August von Hayek. Njegova teza je preprosta: če dovolimo milijonom različnih posameznikov, da se z individualnim odločanjem odzivajo na prosto oblikovane cene, bodo sredstva – delo, kapital in človeško znanje – dodeljena (alocirana) tako dobro, da tega ne bi mogel posnemati noben centralni plan s še tako genialnim planerjem (Nishiyama, Leube, 1984, str. 220).

Temeljna naloga avstrijske šole je bila pojasniti prav te nenamerne, neoblikovane zakonitosti tržnega reda, ki nastopijo kot izid smiselnih izbir posameznikov. Ali drugače: kako se vzpostavijo institucije in različni načini življenja, ki posameznikom omogočajo preseganje omejitev lastnega miselnega okvira in interakcijo z ostalimi (Boettke, 1996, str. 30). Dejansko gre za ustrezen dokaz oz. utemeljitev zgoraj navedene Hayekove teze.

Neoklasična šola je razlago teh zakonitosti iskala v napačni smeri: namesto soočenja s problemom so tega zanikali. Opisano situacijo posameznika so povsem poenostavili, saj so kot izhodiščne predpostavke svojega razmišljanja privzeli, da posamezniki razpolagajo z vsemi informacijami, relevantnimi za svoje odločitve (vezane na maksimiranje lastne

koristi ob danih omejitvah), da cene na trgu vsebujejo vse relevantne informacije o relativni redkosti in odsevajo ravnotežne vrednosti ter da proizvajalci v prizadevanju za maksimiranje svojih profitov s pomočjo cenovnega sistema kot posrednika popolnoma uskladijo svoje odločitve s "korist maksimirajočimi" potrošniki na tak način, da pride do optimalne dodelitve (alokacije) sredstev. Logika tega pristopa je čvrsta, vendar odgovori na zastavljeno vprašanje le tako, da ga trivializira. Ker ne živimo v svetu popolnih informacij, ničnih transakcijskih stroškov in neskončnega števila kupcev in prodajalcev, temveč v svetu, polnem nepopolnosti, napačnih zaznav, dragih transakcij in pogostega zamujanja možnosti, neoklasična analiza kaj hitro lahko škoduje razumevanju kompleksnih procesov, ki sestavljajo človeško ekonomijo, hkrati pa odvrta intelektualna prizadevanja v napačni smeri, tako na teoretični kot na empirični ravni.

To nikakor ne pomeni, da abstrakcija nima pomembnega mesta v znanosti, kakor tudi to ni poskus spodkopavanja neoklasične analize na podlagi nerealnosti njenih predpostavk. Strinjam pa se z ekonomistom avstrijskega rodu Oskarjem Morgensternom, sicer zapriseženim neoklasikom:

"Vsaka abstrakcija je neustrezna, če z njo zaobidemo temeljne značilnosti ekonomske realnosti in če analiza radikalno poenostavljene situacije nikoli ne bo šla v smeri lastne spremembe na tak način, ki bo omogočal končno soočenje s pravim problemom. [...] Radikalne poenostavitve so v znanosti dovoljene le, če niso v nasprotju z bistvom danega problema" (Boettke, 1997, tam po Morgenstern, 1964²).

Hayek pri svoji utemeljitvi fantastičnih zmogljivost trga ne uporablja ne matematike ne poenostavljenih predpostavk. Njegova izvirnost je v razumevanju trga kot spontanega stroja za obdelavo informacij, ki to počne bolje kot kdorkoli ali karkoli. Za vsako teorijo je neogibno, da nastaja v nekem konkretnem zgodovinsko-političnem kontekstu in v Hayekovem primeru je ta viden tako, da svojo obravnavo trga gradi predvsem kot kritiko socialističnih idej o (centralnem) planiranju gospodarstva (Hayek, 1991; Hayek, 1992). Le-to ima po Hayeku temeljno težavo, s katero nikakor ne more opraviti, in sicer razpršenost na delce razdrobljenega znanja oz. informacij. Da bi vedel, kam usmeriti sredstva, bi planer moral vedeti katere dobrine želijo ljudje kupiti in kako je te mogoče kar najceneje proizvesti. Prav to znanje se, razpršeno na drobce, nahaja pri nepregledni množici posameznih potrošnikov in poslovnežev, ne pa v omarah z dokumenti ali računalnikih vladnih agencij za planiranje. Edini praktičen način, da posamezniki in podjetja združijo te informacije in jih medsebojno povežejo, trdi Hayek, je skozi sistem tržno določenih cen, katerega bistvena lastnost je torej sposobnost obvladovanja človeškega znanja.

---

² Morgenstern Oskar: "Pareto Optimum and Economic Organization", 1964, v "Selected Economic Writings of Oskar Morgenstern", New York: NY University Press, 1976.

Človeško znanje ni le razpršeno, temveč tudi specializirano in neartikulirano, kar močno otežuje njegovo prenašanje oz. komuniciranje. Tudi če bi lahko vzpostavili neke vzgibe, da bi posamezniki želeli razkriti svoje znanje, tega ne bi mogli storiti, saj je le-to tudi posameznikom – nosilcem tega znanja – do neke mere neznano. Obstajata namreč dve vrsti znanja: znanstveno ali tehnološko znanje ter t.i. osebno znanje in za delovanje trga je pomembno predvsem slednje. Le-to pa je vsebovano v različnih abstraktnih pravilih, običajih in navadah, poleg tega pa se posameznikom resnično relevantno znanje, kakor tudi njihova dotedanja nevednost, razkrivata šele v samem tržnem procesu.

Cenovni sistem je torej komunikacijski mehanizem za prenos informacij (Nishiyama, Leube, 1984, str. 219), ki pa ne le prenaša, temveč informacije tudi zbira oz. absorbira, jih pretvarja v razumljivo obliko – kodira – in celo spodbuja njihovo tvorbo. Posledica tega je, da tisti tržni akter, ki potrebuje določeno informacijo, natanko to informacijo dobi, in sicer v obliki nabora cen, relevantnih za njegovo odločitev. Cene so potemtakem ljudem razumljiva oblika akumuliranih informacij.

Pri razlagi nastanka tržnega sistema Hayek najprej opredeljuje tri vire človekovih vrednot: tiste, ki so proizvod racionalnega mišljenja; genetsko pogojene in kot take prirojene; ter tiste, ki so posledica kulturne evolucije. Slednje so pri nastanku trgov še posebej pomembne (Hayek, 1979, str. 153). Podobno Hayek loči tudi dve vrsti racionalnosti. Konstruktivni racionalizem temelji na matematični in logični dedukciji ter na strojih kot primernih modelih za pojasnjevanje naravnih pojavov, ne glede na njihovo kompleksnost. Racionalna dejanja so v tem kontekstu tista, ki jih povsem določajo poznane in dokazljive resnice, racionalne družbene institucije pa tiste, ki so bile namenoma ustanovljene s povsem specifičnim in natančno definiranim ciljem. Tako je konstruktivni racionalizem podlaga oblikovanih ali načrtovanih redov, kot so tovarne, vojske ali planirana gospodarstva.

Na drugi strani je t.i. evolucijski racionalizem kot podlaga samodejno vzpostavljajočega se ali spontanega reda, za katerega ideje namena oz. cilja ter oblikovanja ne veljajo. Tržna ekonomija je, trdi Hayek, klasičen primer evolucijskega spontanega reda. "Svojega ekonomskega sistema nismo nikoli načrtovali. Za kaj takega nismo bili dovolj inteligentni" (Hayek, 1979, str. 164). V tržni ekonomiji posamezniki in organizacije načrtujejo svoje posamezne aktivnosti na podlagi konstruktivnega racionalizma, celota, ki jo tvorijo, pa je kompleksen red, katerega podrobnosti ne pozna nihče.

Implikacije takšnega razumevanja ekonomije za ekonomsko ali družbeno politiko so preproste: organi oblasti morajo vzdrževati potrebne pogoje za nemoten decentraliziran prenos informacij, predvsem tako, da poskrbijo za ustrezen pravni okvir – varovanje osebne lastnine, pogodbenih razmerij itd. Pri tem je zelo pomembno, da ne poskusijo storiti karkoli več od tega, saj s tem ogrozijo cenovni mehanizem in njegovo informacijsko vlogo. V tej točki avstrijska šola nastopi kot precej bolj vnet zagovornik prostega trga od neoklasike, kar je dodatna utemeljitev smiselnosti odmika od neoklasične

metodologije; če bi namreč z (manj elegantnimi) metodami avstrijske šole prišli do enakih zaključkov kot z metodami neoklasikov, bi bil tak odkmik videti manj smotr.

2.2 Ludwig Lachmann in metodološki subjektivizem

Prav metodološka razprava je znotraj avstrijske šole pogojevala oblikovanje še enega argumenta v prid samodejnosti delovanja trgov. Njen avtor je Ludwig Lachmann, Hayekov učenec in sodobnik, nemara eden najbolj doslednih ekonomistov kar zadeva zvestobe svojim tezam. Poleg teorije kapitala, ki jo tu puščam ob strani (kakor sem izpustil tudi vrsto pomembnih Hayekovih prispevkov, ki niso neposredno vezani na temo diplomskega dela), je njegov najpomembnejši prispevek k ekonomski teoriji radikalno zagovarjanje (metodološkega) subjektivizma, skupaj z implikacijami takšne usmeritve.

Lachmann se je z idejo subjektivizma srečal v času, ko je bil Hayekov učenec. Ta ga je seznanil z nemara temeljno idejo avstrijske šole in njenega ustanovitelja, Carla Mengerja, da je ekonomska vrednost v končni instanci vedno predmet posameznikove presoje oz. njegovega dojetanja. Tako ima vsa vrednost svoj izvor v koristi, ki jo potrošnik ima ali pričakuje. Lachmann je subjektivizem vzel skrajno resno in kmalu začutil, da so ekonomisti, celo tisti znotraj avstrijske šole, pri njegovem upoštevanju nemalokrat nedosledni; praviloma so upoštevali subjektivnost vrednosti, večinoma pa prezrli subjektivnost pričakovanj. V tem smislu je Lachmann cenil Keynesa, za katerega je menil, da ni podlegel takšni nedoslednosti.

Čeprav je Hayek obširno obravnaval tudi pričakovanja, je privzel, da ima tržni proces tendenco zblíževanja pričakovanj in načrtov, ki na njih temeljijo, v smeri nekega fiktivnega ravnovesja. Lachmannova subjektivistična obravnava pričakovanj je takšne tendence povsem zavrnila. Prihodnost je, pravi Lachmann, neznana. Poznati prihodnost pomeni poznati prihodnja dejanja posameznikov. Ker pa vsa dejanja temeljijo na znanju, bodo tudi prihodnja dejanja posameznikov temeljila na njihovem prihodnjem znanju. Iz tega sledi, da poznati prihodnost, t.j. imeti znanje o prihodnosti, pomeni imeti znanje o prihodnjem znanju. Narava našega izkustva časa je takšna, da se znanje v času nenehno spreminja, tudi zato, ker – kot pravi Hayekov oz. avstrijski model trga – se znanje oblikuje skozi tržni proces. Imeti znanje o prihodnjem znanju je torej nemogoče, zato se pričakovanja posameznikov nujno razlikujejo in razlike v pričakovanjih onemogočajo njihovo "uravnovešanje".

Lachmann je družbo videl kot dualno kompleksno tvorbo, v kateri na eni strani delujejo zelo počasne sile v smeri ravnovesja, na drugi strani pa se pojavlja množica hitrih in nepredvidljivih sprememb. Tako nastaja trg kot neprekinjen proces brez začetka in konca, ki ga poganjajo sile ravnovesja in spremembe (Lachmann, 1976, str. 61). Z ugotovitvijo, da v sodobni družbi ni tendenc k ravnovesju in skladnosti proizvodnih planov posameznikov je Lachmann zamajal temelje tistega dela ekonomske znanosti, v katerem je ravnovesje bistven del analize. Zato ga je večina neoklasičnih ekonomistov zavrnila kot

irelevantnega, medtem ko so nekateri njegovi avstrijski kolegi menili, da je nevarno radikalen, saj so njegovemu skrajnem subjektivizmu pripisovali možnost izpeljave, ki bi spodkopavala idejo o prostem trgu oz. možnosti njegovega delovanja.

V resnici so bile implikacije Lachmannove misli ravno nasprotne. Dosledno zagovarjanje nevednosti, predvsem nezmožnosti védenja o prihodnosti, je pomenilo popolno strinjanje s tezo Misesa in Hayeka, da tržnega procesa ni možno planirati. Nevednost velja za nosilce oz. oblikovalce ekonomske politike vsaj toliko kot za vse ostale, zato je Lachmann nasprotoval tudi protiinflacijski politiki.

Prosti trg pa ima za Lachmanna še eno bistveno funkcijo, ki jo izpelje iz razlage institucionalnega reda. Ta je produkt komplementarnosti različnih institucij, ki se delijo na eni strani na majhno število fiksnih institucij, kakršna je npr. pravni sistem, na drugi strani pa obsežno sfero pogodbenih razmerij, znotraj katerih se lahko pod vplivom nepričakovanih sprememb oblikujejo ostale, spontane institucije. Na ta način poteka tudi prilagajanje pogostim nepričakovanim spremembam,³ ki odločilno zaznamujejo sodobno družbo. Permanentnost celotnega institucionalnega reda ne zahteva permanentnosti vseh njegovih komponent – ravno nasprotno: da bi institucionalni red lahko obstajal na dolgi rok (ki je v tem primeru neprimerno krajši od Marshallovega dolgega roka, saj gre za obdobje, v katerem nastopijo spremembe, te pa se v Lachmannovem družbenem kalejdoskopu dogajajo nenehno), je nujna njegova fleksibilnost. To lahko zagotovi ravno specifična struktura institucionalnega reda: na eni strani zavestno oblikovane institucije, katerih funkcija je preprečevanje, da bi nenadna sprememba spremenila strukturo celotnega reda, na drugi strani pa množica fleksibilnih institucionalnih razmerij, ki absorbirajo spremembe jih vprežejo v poganjanje njihovega razvoja.

Vloga države je potemtakem omejena na zagotavljanje fiksnega dela institucionalnega reda, predvsem pravnega sistema. Poskus poseganja onstran te domene bi pomenil nepotrebno rigidnost in zmanjševanje zmožnosti prilagajanja na spremembe. Trg torej skozi interakcijo z drugimi institucijami omogoča obvladovanje nepričakovanih sprememb. Tako so ključne koristi tržne ekonomije prav v zmožnosti trga, da hkrati generira spremembe in jih ukroti. Nepredvidljivost sprememb in odsotnost mehanizmov uravnovešanja ne ogrožata trgov, temveč sta njihovo gorivo. V tem smislu je Lachmannov teoretični pristop v današnji "informacijski" dobi še kako aktualen.⁴

Lachmann je s svojim opozorilom na pomen subjektivizma v metodologiji avstrijske ekonomije ter z njegovim doslednim upoštevanjem pridobil orodje, ki ga je uporabil za izpeljavo svoje ekonomske misli, predvsem pa ponovno utemeljil svojstvenost avstrijske ekonomije v odnosu do, denimo, neoklasike. Pri tem v prvi vrsti velja, da avstrijski

---

³ Lachmann privzema prisposodbo, ki jo je predlagal njegov sodobnik in pretežni somišljenik Georg Shackle, tudi avstrijski ekonomist, ki primerja družbo s kalejdoskopom.

⁴ Deli predstavitve Ludwiga Lachmanna so povzeti po <http://www.mises.org/Lachmann.asp>, 14.6. 2003.

ekonomisti problema razlage nenačrtovanih zakonitosti trga niso trivializirali, temveč so izpeljali ali prilagodili svojo metodologijo tako, da je bolj kompatibilna s samim vprašanjem. Vendar menim, da je tudi avstrijska ekonomija vsaj na eni točki, namenoma ali ne, poenostavila problem posameznikove izbire. Ponovimo bistvo metodološke subjektivnosti: ekonomska vrednost je v končni instanci vedno predmet posameznikove presoje oz. njegovega dojetja. Na tej predpostavki stojijo vse ostale izpeljave, vendar te nujno upoštevajo dodatno predpostavko, nemara implicitno vsebovano v tej o subjektivnosti, in sicer, da je ekonomska vrednost, ki jo posameznik zazna, edino ali vsaj prevladujoče in najpomembnejše merilo njegovega odločanja in delovanja: optimalna alokacija proizvodnih sredstev je namreč optimalna v tem smislu, da maksimira ekonomsko vrednost, ki jo zaznajo posamezniki. Tako je v samem izhodišču, iz katerega sledi tudi utemeljitev vzpostavitve trga kot spontanega reda, že vsebovana predpostavka, ki kvečjemu, če sploh, velja šele, ko je tržni sistem že vzpostavljen. Avstrijska razlaga vzpostavitve trga, katere edini dejavnik naj bi bila spontana evolucija, torej že vsebuje neke implicitne predpostavke, ki pa ne tvorijo kakšne tehnološko strukturirane (in ideološko nevtralne) matrice, "čiste tehnologije", temveč je že samo ozadje njihovega nastanka pogojeno z nekimi implicitnimi ideološko vodenimi predpostavkami.

Drugače povedano, avstrijska ekonomska misel brez ustrezne izhodiščne utemeljitve obravnava ekonomsko sfero kot povsem avtonomno in ločeno od širšega družbenega konteksta, v katerega je ta nemara vtkana oz. vidi ekonomijo kot dominanten del družbene aktivnosti, ki so mu vse ostale – torej neekonomske – podrejene. Ta značilnost obravnave ekonomije vsekakor postavlja pod vprašaj klasifikacijo ekonomije kot družboslovne znanosti, saj se v skrajni fazi osredotoči primarno, če ne izključno, na mehanicistično optimizacijo razmerij med omejenimi materialnimi sredstvi in neomejenimi materialnimi željami.

Ne glede na prefinjenost in globino dokazovanja, metodologijo ali zgodovinsko-politični kontekst, je torej skupna poteza prevladujočega toka ekonomske misli, v katerega danes prištevamo predvsem neoklasiko in avstrijsko šolo, obravnava trga kot osrednje in brezpogojno dominantne institucije ali principa urejanja človekove ekonomije, t.j. načina, na katerega družba zagotavlja svoj materialni obstoj in ki mu je pri tem podrejen ves preostanek družbene aktivnosti. V nadaljevanju predstavljam pogled, ki kritično obravnava prav to podlago, na kateri stojijo kompleksni in močno izvedeni modeli neoklasičnih, pa tudi avstrijskih ekonomistov.

3 *Karl Polanyi in Velika transformacija*

3.1 Polanyijevo življenje in delo

Karl Polanyi je avtor ene najbolj izvirnih kritik ideje prostega trga.⁵ Rojen leta 1886 na Dunaju, je bil deležen raznolike vzgoje, ki je, poleg širšega okolja, v katerem je odraščal, močno vplivala na oblikovanje njegovega razmišljanja. Mati, Cecile Wohl, okoli katere se je zbirala večina levo usmerjene intelektualne elite v Budimpešti, mu je nudila zgled boema; od očeta, Mihályja Pollacseka,⁶ je bil deležen špartanske vzgoje in kakovostne osnovne izobrazbe, ki je vključevala lekcije štirih tujih jezikov in klasične književnosti od osmega leta starosti naprej.

Končal je gimnazijo in izmed treh kanonskih opredelitev, ki jih imela na voljo takratna urbana mladina srednjega sloja - medicina, ekonomija (poslovanje), pravo - izbral slednje. V času študija se je srečeval s takrat močnimi idejami novih marksistov, ki pa jih je kmalu zavrnil. Postopoma je izoblikoval stališče, ki je bilo nad obema ideološkima tokovoma tistega časa; bil je namreč prvi predsednik in soustanovitelj t.i. Galilejevega kroga, ki je združeval "progresivno misleče" študente Univerze v Budimpešti. Ti so bili na eni strani naperjeni tako proti klerikalizmu in ostankom fevdalnih privilegiranih, kot proti t.i. nouveau riche in buržoazni birokraciji. Po drugi strani pa so kasneje, ko je komunistično gibanje pridobilo nekaj vpliva, ostro zavračali tudi ideje diktature proletariata. Svoj odnos do vseh družbeno-političnih in filozofskih vprašanj je Polanyi gradil skozi optiko realnosti človeške družbe, človekove neodtujljive in neogibne povezanosti z družbo, vpliva vseh njegovih dejanj ali ne dejanj nanjo in posledičnih reakcij družbe (Polanyi Levitt, 2000, str. 310).

Po končani univerzi je nekaj časa posvetil svoji nadvse neuspešni karieri pravnikarja, nato je bil vpoklican v vojsko. Od tam so ga po dveh letih odpustili zaradi zdravstvenih težav (tudi kronične depresije). Ker je bil v domači Budimpešti zaradi kritičnega odnosa do obeh močnih družbenopolitičnih tokov nezaželen, je po operaciji na Dunaju ostal v Avstriji. Počasi je okreval, tako telesno kot duševno; spoznal je svojo bodočo ženo, Illono Duczynsko, ter v duhu svojega kritičnega razmišljanja o odnosu med posamezniki in

---

⁵ Karl Polanyi je v Sloveniji precej anonimen. V slovenskih knjižnicah ni na voljo niti enega njegovega dela, prav tako ni nobeno njegovo delo prevedeno v slovenščino. Zaradi omejenega prostora bom njegov življenjepis skušal podati čimbolj zgoščeno, menim pa, da je vsaj grob oris le-tega potreben za boljše razumevanje njegove misli.

⁶ Priimek je židovskega porekla. Polanyijev oče se mu ni želel odreči, čeprav so bile razmere Židom nenaklonjene; prav zato, ker bi takšen priimek bil slaba popotnica za njegove otroke, je v njihovih imenih priimek prilagodil in ga "pomadžaril".

družbo napisal eno svojih prvih del, "Poročilo o socializmu".⁷ Knjiga je nastala v času, ko so buržoazni ekonomisti dokazovali nezmožnost socialistične ekonomske organizacije, vendar so bili vsi argumenti (kot tudi protiargumenti) zgoščeni okoli izkušnje vojnega komunizma v Rusiji in so posledično imeli bore malo analitične teže. Polanyijeva analiza je bila trn v peti socialistov, ker pa ni zanikala možnosti socialistične ekonomije, je bila tudi med buržoazijo sprejeta kot herezija. Leta 1924 se je kljub nekoliko kontroverzному slovesu zaposlil kot urednik za zunanjepolitična vprašanja pri takrat najvplivnejšem ekonomskem in finančnem tedniku v srednji Evropi, Oesterreichischer Volkswirt ("Avstrijski ekonomist"), kjer je delal skoraj vse desetletje.

Konec dvajsetih let je začel z velikim zanimanjem spremljati socialistične poskuse planiranja gospodarstva v Sovjetski Zvezi; hkrati je izdal rokopis "O svobodi", v katerem je podal svojo kritiko oblik, v katerih so se takrat manifestirali religija, socializem in kapitalizem ter se lotil študije, kasneje objavljene pod naslovom Bistvo fašizma (The Essence Of Fascism). To je skupaj z razmahom fašističnih tendenc v avstrijski vladi leta 1933 botrovalo njegovi emigraciji v London, kjer je kot sodelavec univerz Oxford in London poučeval študente iz delavskega in podeželskega okolja. Skozi spoznavanje težavnosti življenja angleškega delavskega razreda in intenzivno preučevanje zgodovine kapitalizma v Angliji se je v njem izoblikovala močna nenaklonjenost do razredne diferenciacije, ki jo je prištel med neposredne učinke tržne družbe oz. samodejno uravnavajočega se, prostega trga.

Angleško oz. londonsko obdobje je bilo verjetno najpomembnejša faza v razvoju Polanyijevega nazora in njegovih tez. Znanja in "Resnice" željan ekonomist bi si težko zaželel bolj raznolikega okolja, polnega novih idej, nasprotij in skoraj neizprosne dinamike dogodkov. Po vzponu fašizma v Avstriji se je večina dunajskega ekonomskega dogajanja preselila na tri znamenite angleške univerze: London, Oxford in Cambridge. Hkrati so tam že delovali mnogi ekonomisti, ki so pustili svoj pečat v zgodovini ekonomske misli in zahvaljujoč predvsem poznanstvu s Hayekom je Polanyi prišel v t.i. Keynesov krog, kjer je bil v nenehnem stiku z večino izmed njih. Ob napetosti med vedno močnejšim fašističnim gibanjem in socialisti se je tudi politično ozračje v Londonu močno iskriilo, za nameček pa se je vse skupaj odvijalo v deželi, ki je povila in zibala liberalni kapitalizem.

Če se je preko Keynesovega kroga in precej živahnih stikov med Londonom, Oxfordom in Cambridgeom Polanyi seznanil z akademskim diskurzom glede takratne družbenoekonomske ureditve, je s študijem angleške ekonomske in splošne zgodovine, predvsem pa s poučevanjem (in življenjem) na angleškem podeželju in v delavskih četrtih sam doživel nekatere vidike njenega dejanskega delovanja. Izkušnja je bila tako močna, da

---

⁷ V izvirmiku "Sozialistische Rechnungslegung", 1922, angleški prevod je "Socialist Accountancy", vendar v smislu nekakšnega poročila, obračuna.

je kasneje pri pisanju svojega osrednjega dela tisti del knjige, ki govori o vzrokih za razmere, v kakršnih so takrat živeli delavci in kmetje, naslovil "Satanski mlin".⁸

V takšnem okolju so se oblikovale ideje, na katerih je zraslo Polanyijevo najvidnejše delo, Velika transformacija.⁹ Že pred njenim izidom leta 1944 je o svojih pogledih na tržno družbo predaval na turneji po ameriških univerzah. Leta 1947 je sprejel povabilo univerze Columbia iz New Yorka za trajno sodelovanje in tam je Polanyi kot gostujoči profesor na podlagi svoje knjige napisal program za predmet Splošna ekonomska zgodovina. Sicer plodno in intenzivno raziskovalno delo je nekoliko zavrl začetek hladne vojne. Polanyijeva žena, Ilona Duczynska, je bila zaradi nekdanjega članstva v madžarski komunistični partiji izobčena iz ZDA, zato sta se preselila v Kanado in Polanyi je precej časa porabil za potovanja med Torontom in New Yorkom.

Po upokojitvi leta 1953 je nadaljeval z raziskovalnim delom v okviru interdisciplinarnega projekta o ekonomskih vidikih institucionalne rasti. Rezultati tega dela so bili objavljeni pod naslovom "Trgovina in trg v zgodnjih imperijah". Do konca svoje ustvarjalne poti je preučeval trgovino s sužnji v Dahomeyu (današnji Benin) ter skupaj z ženo uredil literarno antologijo z naslovom "Plug in pero: Literarna dela iz Madžarske, 1930 - 1956".

Od leta 1957 naprej se je vztrajno boril z boleznijo, ki se je po ponovnem obisku Madžarske jeseni 1963 stopnjevala do te mere, da ji je spomladi naslednjega leta podlegel.

3.2 Velika transformacija

V svojem osrednjem delu s podnaslovom "Politični in ekonomski izvor našega časa" Karl Polanyi podrobno analizira institucionalni mehanizem prostega, samodejno uravnavaajočega se trga, tako z vidika njegovega nastanka kot tudi delovanja in izidov oz. posledic tega delovanja. Skozi natančno in nadvse široko obravnavo te institucije jo označi za poglaviten razlog katastrofe, ki je doletela človeštvo v prvi polovici dvajsetega stoletja. Gre za precej drugačen pogled na koncepte ekonomskega liberalizma, ki presega zgolj kazanje s prstom na tržne nepopolnosti. Tovrstne kritike so se namreč krhale prav s tem, da so zaključke klasične in neoklasične ekonomije lotevale z njima lastnim teoretskim instrumentarijem in se v skrajni fazi izgubile v istem labirintu kot predmet kritike sam. Pogled, ki ga je Polanyi omogočilo predvsem njegovo "prisilno svetovljansko" življenje v časih, ko je lahko bil priča postopnemu rušenju nadvse občutljivega ravnotežja moči, propadu sistema zlate valute, zlomu ameriške borze in avstrijske Kreditanstalt ter dvema svetovnim vojnama, upošteva prav tisto, kar so klasiki, neoklasiki ter predstavniki avstrijske šole spregledali ali zanemarili: družbo, vpliv delovanja tržnih institucij nanjo ter njene reakcije na te vplive in procese.

---

⁸ Izraz izvira iz pesmi Williama Blakea, Jerusalem.

⁹ Knjiga je bila izdana leta 1944 v New Yorku in 1945 v Londonu.

3.2.1 Družba devetnajstega stoletja, njen temelj in njen kolaps

Zgodba o Veliki transformaciji se začne na pogorišču družbe devetnajstega stoletja, kjer si zastavi pojasniti politični in ekonomski izvor njenega razpada. Po Polanyiju je civilizacija devetnajstega stoletja temeljila na štirih institucijah:¹⁰ prvič, sistemu ravnovesja moči, ki je celo stoletje preprečeval kakršen koli daljši in poguben spopad med velikimi silami; drugič, mednarodnem sistemu zlate valute, ki je simboliziral edinstveno organizacijo svetovnega gospodarstva; tretjič, na samodejno uravnavačem se trgu, ki je omogočil dotlej nezaslišano materialno bogastvo ter na liberalni državi.

Dve ekonomski instituciji in dve politični; dve nacionalni in dve mednarodni – skupaj so interaktivno poganjale in vzdrževale svojevrstno značilnost devetnajstega stoletja, "stoletni mir". Gre za obdobje od leta 1815, ko so pogorišča meščanskih revolucij in državljanskih vojn prenehala tleti, do prve svetovne vojne, ko so se ponovno spopadle velike sile. Poleg Krimske vojne, ki ji Polanyi pripisuje pretežno kolonialen značaj, so se v vsem stoletju Anglija, Francija, Prusija, Avstrija, Italija in Rusija bojevale vsega skupaj osemnajst mesecev; vojne med temi silami so v prejšnjih stoletjih trajale v povprečju vsaj šestdeset do sedemdeset let.

Po meščanski in industrijski revoluciji se je vzpostavil povsem nov in univerzalen mirovni interes, ki je presegel tako meje družbenih razredov kot obstoječih in nastajajočih nacionalnih držav. Združeval je tako fevdalce in plemiške dinastije, ki jih je ogrožal val revolucij, kot novopečene meščanske kapitaliste, ki so samo v pogojih miru lahko nemoteno poslovali in trgovali. S skupno voljo in, kar je pomembno v luči primerjave s Polanyijevim sodobnikom, Hayekom, povsem zavestno, je nastajal mehanizem za vzdrževanje miru med velesilami. Mehanizem, katerega nosilke so bile omenjene štiri institucije, je imel dve pomembni značilnosti. Prva teh je dinamično ohranjanje ravnovesja med velesilami. Mednje lahko ta čas prištejemo Anglijo, Francijo, Prusijo, Avstrijo, Italijo in Rusijo, ki so se ves čas združevale v dve skupini, pri tem pa si menjavale "članstvo" na tak način, da nikoli ni bila ena znatno močnejša od druge; pri tem so za fino uravnavanje dodatno skrbele še ostale politične entitete.¹¹

Vendar je bila to le mehanika vzdrževanja miru. Njegovo gorivo, prav tako značilno za ta mehanizem, je po Polanyiju bil močan družbenoekonomski instrumentarij, ki ga poimenuje *haute finance*.¹² Vseobsežen in kompleksen mednarodni finančni sistem, zgrajen okoli nacionalnih centrov, od katerih je vsak zajemal izdajateljsko banko ter borzo, je bil gonilo pragmatičnega pacifizma. Delovanje "visokih financ" ni bilo omejeno

---

¹⁰ Trditve, postavljene v tem poglavju, pripadajo Karlu Polanyiju in ne izražajo mojega mnenja ali zaključkov, če to ni eksplicitno označeno.

¹¹ Polanyi kot izvrsten poznavalec politične in ekonomske zgodovine te trditve izdatno podpre z empiričnim oz. zgodovinskim materialom, ki pa ga na tem mestu izpuščam, saj ima v tej fazi predstavitev njegove misli prednost pred njeno kritično obravnavo.

na financiranje vlad ni njihovih poslov, temveč je zajemalo tudi investicije v industrijo, javne dobrine, poslovne banke in dolgoročna posojila privatnim in javnim podjetjem. Tako je povezovalo skoraj vse gospodarske panoge, sektorje in družbene sloje, kar je zagotavljalo dodatno univerzalnost mirovnega interesa. Vzdrževanje miru je bil potreben pogoj za delovanje sistema in sistem je imel zadosten vpliv, da si je ta pogoj zagotovil.

Kritičnega pomena pri tem institucionalnem redu pa je njegova inherentna nestabilnost, ki izhaja iz same teze Velike transformacije:

"Vzroki kataklizme ležijo v utopičnem prizadevanju ekonomskega liberalizma, da bi vzpostavil samodejno uravnavajoči se tržni sistem. Takšna teza pripisuje sistemu skoraj mitološko moč; ne pomeni namreč nič manj kot to, da je ravnovesje moči, sistem zlate valute in liberalno državo, te temelje civilizacije devetnajstega stoletja, v skrajni fazi oblikovala ena sama skupna matrica - samodejno uravnavajoči se trg." (Polanyi, 1944, str. 29-30)

Posebnost civilizacije, ki se je sesula v prah pred Polanyijevimi očmi, je bila v tem, da je stala na ekonomskih temeljih. Ne v smislu omejenosti z materialnimi pogoji obstoja, ki je značilna za prav vsako družbo v zgodovini človeštva, temveč v smislu utemeljenosti na motivu dobitka oz. dobička. Liberalna filozofija je pogorela pri razumevanju spremembe, do katere je prišlo z industrijsko revolucijo, saj je zaradi "čustvene vere v spontanost" ter "grobega utilitarizma, podkrepjenega z nekritičnim zanašanjem na domnevno vrlino samodejnega zdravljenja nezavedne rasti [...] zamenjala vse dotedanje znanje in izkušnje z mistično pripravljenostjo na sprejetje družbenih posledic ekonomskega napredka, ne glede na to, kakšne so te. [...] Vztrajala je na presojanju vseh, tudi družbenih dogodkov iz ekonomskega (materialnega) stališča" (Polanyi, 1944, str. 33).

3.2.2 Trg in drugi principi urejanja ekonomskih odnosov

Do tod zveni teza skoraj populistično in oguljeno. Razlog, da je Velika transformacija naštetna med stotimi najvplivnejšimi knjigami dvajsetega stoletja, da je k svoji analizi pritegnila vrsto uglednih ekonomistov, tudi Nobelovih nagrajencev, in da je redno na seznamu obveznega branja v učnem načrtu politične ekonomije na praktično vsaki zahodni univerzi, je v Polanyijevi svojstveni utemeljitvi navidez posplošene teze.¹³

Polanyijev argument teče vzporedno po dveh vodih: eden izhaja iz njegovega izjemno razkošnega znanja ekonomske zgodovine in je verjetno bolj dovršen od obeh. Drugi je teoretičen in posega na področja družbene izbire, ekonomske sociologije, antropologije in filozofije ter sistemske teorije, pogosto pa ima nekoliko moralnega pridiha.

---

¹² V neposrednem prevodu "visoke finance".

¹³ Med sto najvplivnejših knjig je Veliko transformacijo uvrstil Times Literary Supplement (TLS, *October 6, 1995, p. 39.*). Joseph Stiglitz je napisal predgovor k izdaji Velike transformacije leta 2001; podrobno analizo Polanyijevih argumentov je objavil Douglas North (*Markets and Other Allocation Systems in History: The Challenge of Karl Polanyi, Journal of European Economic History, 6(4), 1977.*)

Ena izmed značilnosti Polanyijeve analize je obravnava ekonomije, ki jo v njenem substancialnem smislu pojmuje kot "institucionaliziran proces interakcije med človekom in njegovim okoljem, katerega rezultat je trajna in neprekinjena preskrbljenost z materialnimi sredstvi za zadovoljevanje želja" (Polanyi, 1944, str. 33). Tako svojo študijo ekonomije začne z osvetljevanjem načina, na katerega ekonomija pridobi svojo enotnost in stabilnost, torej načina, kako zagotavlja soodvisnost in reprodukcijo, obstoj ali ponovno pojavljanje njenih delov. V tem smislu se je osredotočil na osnovne strukturne principe, ki lahko zagotovijo takšno enotnost in stabilnost in spoznal, da trg nikakor ni edini princip za razporejanje "materialnih sredstev za zadovoljevanje želja". Še več, v zgodovini nikoli ni obstajalo gospodarstvo, ki bi ga upravljali trgi, kakor tudi dobiček ni nikoli igral pomembne vloge. To ne pomeni, da trgi niso obstajali; nasprotno, trg je povsem običajna in pogosta institucija od pozne kamene dobe naprej. Vendar je bila vloga te institucije v ekonomskem življenju kvečjemu pripomoček, nikakor pa ne dominantni princip delovanja gospodarstva (Polanyi, 1944, str. 43). Namesto anarhične menjave preko trgov, ki določajo cene, Polanyi navaja tri principe obnašanja, ki so v zgodovini civilizacije urejali ekonomske odnose med posamezniki in tako tvorili temelj menjave.¹⁴

Recipročnost ali vzajemnost, ki je značilna za raven manjših skupnosti, npr. družine in sorodstva, temelji na vzorcu simetrije oz. somernosti. Brez kakršnih koli zapisov o transakcijah se preko tega vzorca vzpostavi nepregledna množica dualnih razmerij, ki jih utrjuje medsebojna izmenjava blaga in storitev, in kjer pri posameznih transakcijah dobiček nima nikakršne vloge. Njihov smisel je ohranjanje in reprodukcija medsebojnih razmerij, njihov stranski produkt pa lajšanje realizacije temeljnega smotra tovrstnih gospodarstev – obstoja.

Podobno velja za redistribucijo ali prerazdelitev, princip, ki zaznamuje raven večjih skupnosti in temelji na vzorcu središčnosti. Proizvod, ki je plod skupnega truda, je iz skupne razdeljen med posameznike. Večje, ko je območje, ki za zajema tak sistem, bolj je proizvod mnogovrsten, delitev dela raznolika in princip učinkovit.

Somernost in središčnost kot institucionalna vzorca omogočata delovanje vzajemnosti in prerazdelitve kot principov obnašanja, pri tem pa ves čas poteka proces njihovega medsebojnega prilagajanja. Ta dva principa lahko poganjata delovanje ekonomskega sistema brez kakršnekoli administracije, saj družbena organizacija odgovarja zahtevam takšne rešitve. Dokler družba deluje po zgoraj opisanih principih, ni potrebe po individualnih ekonomskih motivih, ni strahu pred zmanjšanim prizadevanjem posameznikov, delitev dela bo zagotovljena, ekonomske obveznosti izpolnjene, prav tako pa bo na voljo dovolj materialnih sredstev celo za prikaze njihovega obilja na javnih proslavah. V takšnih skupnostih ideja dobička ne najde svoje vloge, dajanje zastoj je

---

¹⁴ Teh nikakor ne moremo poimenovati "alternativni" principi, saj so se pojavili pred trgom. Trg je torej alternativni princip v nadaljevanju opisanim.

obravnavano kot vrlina in predvidena nagnjenost k menjavi ni vidna. Ekonomski sistem je povsem in zgolj funkcija družbene organizacije (Polanyi, 1944, str. 48-49).

Tretji princip, ki je v zgodovini igral pomembno vlogo, se v grščini imenuje *oeconomia*, kar je etimološka podlaga besede "ekonomija". Gre za princip gospodinjstva, v osnovi samozadostne proizvodnje za lastne potrebe in je zaznamoval predvsem grško-rimsko obdobje zgodovine – obdobje, ki ga je zaznamoval razcvet civilizacije v vseh pogledih.

Navdih za argumentacijo, ki v precejšnji meri sloni na antropoloških dognanjih, je Polanyi nedvomno dobil v delih vsestranskega poljskega znanstvenika Bronislawa Malinowskega. Izvirna kombinacija intenzivnega empiričnega raziskovanja ter poglobljenega znanja predvsem antropologije in sociologije je bila temelj njegovim tezam, da imajo verovanja, ceremonije, navade, institucije, religija in seksualni tabuji v vsaki družbi pomembno funkcijo, katere delovanje je nepogrešljivo za delovanje družbe kot celote. Čeprav s povsem drugačno utemeljitvijo je tudi Polanyi posameznim sociološkim elementom oz. pripisal neprimerno večji pomen kot so to običajno počeli ekonomisti. Prav takšen, nekoliko širši in interdisciplinaren pristop je obema omogočil oblikovanje izvirnih in trdnih tez.

Na tem mestu se mi zdi smiselno zavrniti dva očitka naštetim tezam, za katera menim, da sta predvsem posledica napačnega doumevanja oz. sledenja liniji argumenta. Za prvo skupino kritikov je morda najznačilnejši in gotovo najbolj radikalen Morris Silver,¹⁵ ki trdi, da se Polanyi preprosto "moti glede empiričnih dejstev" in mu očita, da je spregledal obstoj trgov ter njihovo delovanje na principu povpraševanja in ponudbe ter da je v antiki že obstajal bančni sistem in sistem posojil (in dolga) (Silver, 1995, str. 123); trdi celo, da je obstajal "trg dela", vendar menim, da ob neposrednem povezovanju le-tega s trgovino s sužnji ta argument izgubi upravičenost do resne obravnave.

Ne le, da Polanyi prizna obstoj trgov, temveč celo sam izpostavi pomanjkljivost Aristotelovega razmišljanja o trgih, ko pravi, da je napačno "spregledal obstoj trgov v času, ko je grško gospodarstvo bilo precej odvisno od veleprodaje ter posojenega kapitala. To je bil namreč čas, ko sta se Delos in Rodos razvila v imperija transportnega zavarovalništva [...] in bančništva, v primerjavi s katerima so bile razmere v Evropi tisoč let kasneje naravnost primitivne" (Polanyi, 1944, str. 55). Polanyi ne trdi, da trgi niso obstajali; trdi pa, da še zdaleč niso imeli dominantne vloge pri urejanju ekonomskega življenja oz. že omenjenem razporejanju materialnih sredstev za zadovoljevanje želja.

Druga linija kritike pravi, da Polanyi idealizira razmere starega in srednjega veka ali celo razmere praskupnosti. Menim, da je takšen pomislek mogoč kvečjemu ob delnem in površnem prebiranju Polanyijevega dela; primeri iz omenjenih obdobjev služijo zgolj kot

---

¹⁵ Morris Silver je profesor na univerzi City College, New York. Ukvarja se predvsem z ekonomsko zgodovino antičnega obdobja.

(pomožni) zgodovinski argument v obravnavi tržnega sistema in njegovih potencialnih pomanjkljivosti in nevarnosti. Razpravo o smiselnosti zgodovinskega argumentiranja in pomena ekonomske zgodovine kot znanosti na tem mestu izpuščam, saj verjamem da o njeni relevantnosti že obstaja zadosten "akademski konsenz" oz. da je ustrezno utemeljena v tozadevno opredeljenih obravnavah.

3.2.3 Institucionalni temelji ekonomije (gospodarstva) ter njena "vsajenost"¹⁶ v družbo in ločenost od nje

Ekonomija v svojem bistvu oz. substanci torej zadeva preskrbovanje človekovih želja skozi ekonomsko delovanje in sodelovanje ("akcijo in interakcijo"). Nasproti tej definiciji Polanyi postavi ekonomijo v formalnem smislu, ki temelji na racionalnosti odnosa med sredstvi in cilji, ki je značilna za tržno kalkulacijo in ki sledi iz predpostavke o "ekonomskem" obnašanju posameznika v razmerah redkosti. Koncept ekonomije v širšem – bistvenem oz. substancialnem smislu torej zajema materialno plat obstoja, ekonomija v bolj zamejenem pomenu pa označuje način racionalnega obnašanja. Za sodobno tržno družbo je po Polanyiju značilno, da se ta koncepta ali načina pojmovanja ekonomije zlijeta; trg ni več zgolj ena izmed oblik zagotavljanja materialnega obstoja, temveč postane prevladujoča in najpomembnejša ekonomska institucija. Ko tržna menjava postane središče sodobnih oblik ekonomske organizacije, tržna racionalnost prevzame dominantno vlogo pri ekonomskem delovanju in motivaciji ter, posledično, pri razmišljanju o njej (Slater, Tonkiss, 2001, str. 95).

Na ta način tržno družbo zaznamuje ločenost tržnega obnašanja od širšega konteksta družbenih odnosov, norm in institucij in ta ločenost, ali izkoreninjenost, jo razlikuje od drugih oblik ekonomske organizacije, ki so se pojavljale skozi zgodovino. Vzpon tržne družbe je "izkoreninil" materialno proizvodnjo iz vseh neekonomskih institucij in pripeljal do vzpostavitve avtonomnega tržnega gospodarstva, ki deluje na podlagi ekonomske logike maksimiranja profita. "Namesto družbe, kjer je ekonomija vsajena v družbena razmerja, so družbena razmerja vsajena v ekonomski sistem. Življenjski pomen ekonomskega faktorja za obstoj družbe preprečuje kakršen koli drugačen izid, zakaj ko je ekonomski sistem organiziran v posebnih, ločenih institucijah, ki temeljijo na specifičnih motivih in ko podeljuje poseben status, mora biti družba oblikovana tako, da dovoljuje temu sistemu delovanje po njemu lastnih zakonih. To je pomen znane fraze, da tržna ekonomija lahko deluje le v tržni družbi" (Polanyi, 1944, str. 57).

---

¹⁶ Polanyi v izvorniku uporablja izraz "embeddedness". Verjetno ga je povzel od rudarjev, katerih otroke je poučeval v okviru podružničnih šol Oxforda; v njihovem žargonu je bila ruda vsajena, vstavljena ali vkoreninjena ("embedded") v kamen.

Načini oz. principi alokacije, ki jih opisuje Polanyi, temeljijo na ustreznih institucionalnih pogojih - družbenih razmerah in organizacijskih vzorcih oz. oblikah: vzajemnost temelji na simetriji odnosov med družbenimi akterji, prerazdeljevanje na središčnosti političnih in ekonomskih struktur. Na enak način lahko do kalkulativne menjave, kot jo opisuje ekonomija v formalnem smislu, pride le znotraj institucionalnega okvira trga. S tem Polanyi nasprotuje ortodoksnemu pristopu, ki trdi, da je izhodišče in začetek tržnega reda v izoliranem menjalnem aktu med enim kupcem in prodajalcem. Po Polanyiju so različni načini menjave v smislu principa alokacije sredstev, torej urejanja ekonomskega delovanja, možni ali smiselni le v kontekstu ekonomskega reda, v katerem se dogajajo. Cenovno orientirana menjava nima značilnega pomena zunaj tržnega sistema, saj faktor integracije in organizacije ekonomije ne izvira iz individualnih, temveč iz kolektivnih dejanj oseb v strukturiranih situacijah. Menjava kot oblika integracije je odvisna od prisotnosti tržnega sistema, t.j. institucionalnega vzorca, ki v nasprotju s predpostavkami ne izvira iz naključnih aktov menjave (Slater, Tonkiss, 2001, str. 96; tam po Polanyi 1977).¹⁷

V tem duhu Polanyi očita klasični filozofiji, da na zgodovino človeštva do približno druge polovice osemnajstega stoletja gleda zgolj kot na uvod v resnično zgodovino civilizacije. Mejniki med civilizacijo in "predcivilizacijo" je postavil Adam Smith s slovito mislijo o človekovi "naravni nagnjenosti k menjavi ene stvari za drugo",¹⁸ ki je bila temelj za izpeljavo koncepta ekonomskega človeka, racionalnega računajočega hedonista, ki naseljuje sodobnost. Menim, da je Smithova trditev vprašljiva že zato, ker o "naravnem stanju" človeka težko govorimo; gre za vprašanje, ki prej najde svoj prostor v psiholoških razpravah,¹⁹ vendar v razmerah, ko je človeku tudi njegova lastna narava posredovana skozi množico kulturnih in družbenih dejavnikov težko pristanem na tako poenostavljeno in neutemeljeno trditev. Polanyi pa svoj ugovor domnevni "naravni nagnjenosti" poda prav z zgornjim razmislekom: cenovno orientiran tržni red ne more biti posledica nerazložljive človekove želje po menjavi, ki se materializira v obliki menjalnega akta; koncept cene lahko zaživi šele v kolektivnem kontekstu strukturirane menjave. "Kakor vzajemnost vodi simetrični vzorec organizacije, kakor prerazdeljevanje olajša centralizacija in kakor gospodinjstvo temelji na avtarkiji, tako tudi princip menjave temelji na tržnem vzorcu" (Polanyi, 1944, str. 56).

Hkrati poda Polanyi tudi zgodovinsko razlago razvoja tržnega vzorca.²⁰ Prvi trgi so se razvili kot prostori srečevanja trgovcev iz medsebojno oddaljenih krajev. Imeli so precej značilnosti trgov, kot jih poznamo danes: menjava je bila neredko monetizirana s takšnim

---

¹⁷ Karl Polanyi: "The Livelihood Of Man", 1977

¹⁸ Adam Smith, *The Wealth Of Nations*, Book 1, Chapter 2.

¹⁹ Ena takšnih je "Two Faces of Adam Smith", letošnjega Nobelovega nagrajenca Vernona L. Smitha.

²⁰ Trditve, ki sledijo, so deloma rezultat Polanyijevih lastnih antropoloških raziskav, deloma pa so povzete po drugih ekonomskih zgodovinarjih in antropologih, na primer R.C. Thurnwald in B. Malinowski.

ali drugačnim denarjem, obstajala sta povpraševanje in ponudba, oblikovale so se cene, njihovo vzpostavitev in obstoj je pogojevala delitev dela, čeprav zaradi geografskih dejavnikov. Vendar niti obstoj teh trgov, niti prisotnost denarja na njih nista pomenila značilnih razlik med ljudstvi, ki so trge oz. denar imela in tistimi, ki jih niso. Na podlagi te ugotovitve je Polanyi zavrnil tudi "mit devetnajstega stoletja", da je pojav denarja preoblikoval družbo, saj je vzpostavil trge, povečal tempo delitve dela in sprostil človekovo naravno nagnjenost k menjavi. Ortodoksna ekonomija pri preučevanju preteklosti pretirano poudarja pomen trgov; odsotnost teh, meni Polanyi, lahko pomeni kvečjemu nekoliko večjo stopnjo izolacije ali odmaknjenosti, medtem ko za družbeno organizacijo prisotnost ali odsotnost trgov in denarja ne pomenita nujno znatne razlike. Razlog za to je preprost: trgi niso institucije, ki delujejo znotraj ekonomije, temveč brez nje. So le shajališča trgovcev iz oddaljenih krajev. Prevladujoča ekonomska misel izhaja iz človekove naravne nagnjenosti k menjavi; iz nje z dedukcijo izpelje potrebo po lokalnih trgih in po delitvi dela ter končno izpelje sklep o potrebi po družbeni menjavi. Nasprotno Polanyi iz svojih ugotovitev kot resnično izhodišče za razvoj trgov postavi trgovanje med oddaljenimi kraji, ki je posledica geografskih dejavnikov in delitve dela po lokaciji. Ta trgovina je bila vzrok za nastanek trgov - institucij, v okviru katerih poteka tudi menjava in, če je uporabljen denar, tudi nakup in prodaja, kar lahko, a ne nujno, nekaterim posameznikom omogoči udejanjanje domnevne želje po barantanju (Polanyi, 1944, str. 58).

Polanyijev koncept "vsajenosti" je eden najvidnejših in najbolj univerzalno priznanih prispevkov k razvoju družboslovja in kasneje je bil izhodišče številnim teoretikom. Ti so koncept nanašali na različne ravni družbenih odnosov in tako lahko tudi sam pojem družbene vsajenosti ekonomije razčlenimo na tri ravni. Prva se nanaša na vsajenost medosebnih ekonomskih odnosov. Osredotočena je na omrežja, katerih del so posamezni ekonomski akterji ter na spreminjajoče se diferenciacijske vplive teh omrežij na identitete, interese, zmožnosti in navade teh akterjev. Na podlagi neogibne vpletenosti posameznih ekonomskih subjektov v različna omrežja, skupaj z njihovimi strategijami in taktikami za spreminjanje te vpletenosti v svojo korist, je skupina teoretikov predlagala zamenjavo dveh tradicionalno ločenih konceptov agentov in omrežij v skupen koncept agent-omrežje. Najvidnejši prispevki, ki imajo opraviti s to ravno vsajenosti so delo Marka Granovetterja ter M. Callona.²¹

Drugo raven vsajenosti lahko opišemo kot "institucionalno vsajenost" medorganizacijskih odnosov. Na ravni odnosov med posameznimi organizacijami je retorika te ravni podobna; dodaten izziv je raziskovanje notranje kohezije ter prilagodljivosti posameznih organizacij in načinov, na katere je zagotovljena združljivost enotnosti njihovega delovanja in

---

²¹ Bob Jessop med najbolj značilnimi prispevki navaja M. Callon: "The Laws of the Markets, Oxford: Blackwell, 1988, str. 1-57 ter M. Granovetter: "Economic action and social structure: the problem of embeddedness", American Journal of Sociology, 1985, vol. 91. (Jessop, v Adaman, Devine, 1999).

neodvisnosti na eni strani z dejansko materialno in družbeno soodvisnostjo z ostalimi organizacijami na drugi. Na teh tleh je zrasel na eni strani t.i. novi institucionalizem, ki ima z avtorji, kot so Galbraith, North, in Coase v ekonomski teoriji precejšnjo težo, na drugi strani pa je nastala vrsta študij o strateških povezovanjih organizacij, o omrežjih med podjetji in o organizacijskem učenju.²²

Tretja raven vsajenosti se nanaša na vsajenost različnih institucionalnih ureditev v kompleksne societalne oblike. Poleg nekaterih del J. K. Galbraitha, ki posegajo tudi na to raven,²³ je prav tu Polanyijeva Velika transformacija najbolj relevantna. Preučuje namreč vsajenost tržnih odnosov v družbo tradicionalnih skupnosti, njihovo izkoreninjenje in preoblikovanje družbe v tržno družbo ter, kar opisujem v nadaljevanju, tendence k ponovnem vsajanju tržnega gospodarstva tako, da bo podrejeno neki obliki družbenega nadzora in ne mehanski logiki domnevno spontanega tržnega reda.

3.2.4 Prehod iz v družbo vsajenega gospodarstva v tržno gospodarstvo; "poblagavljenje" dejavnikov proizvodnje in namišljene dobrine

Na podlagi spoznanj o evoluciji tržnega vzorca Polanyi pride do nekaterih bistvenih sklepov o širitvi trga iz "pripomočka" v dominantni princip, ki se mu podreja celotna družba. Prepričanje, ki je veljalo v devetnajstem stoletju, da je bil takšen razvoj posledica naravne tendence trgov k širjenju, je naivno. Nobelov nagrajenec Vernon L. Smith pravi, da je trgovina stara vsaj 100.000 let in morda še več (Smith, 1998, str. 4). Vendar v tem času obstoj trgov ni kazal nikakršnih tendenc širjena v smislu obvladovanja ekonomskega obnašanja ter celo širjenja na neekonomska področja družbe. Kot trdi Polanyi, je v ozadju širitve trga zavestno, namerno delovanje v smeri vzpostavitve razmer, ki bi bil bolj naklonjene novim načinom proizvodnje.

Industrijska revolucija je sprožila začetek množične proizvodnje s stroji. Takšna proizvodnja je možna le, če je zagotovljen zadosten obseg prodaje proizvedenega, še prej pa zadostna zaloga primarnih dobrin - vhodnih dejavnikov proizvodnje, in sicer v kakršnem koli obsegu, ki ga je nekdo pripravljen kupiti. Če ta pogoj ni izpolnjen, je množična proizvodnja tvegana, tako z vidika proizvajalca, kot z vidika skupnosti, ki je odvisna od neprekinjene proizvodnje. Vzpostavitev takšnih razmer je pogojevala korenite spremembe okoliščin, v katerih se je odvijala proizvodnja, in te razmere so, po Polanyiju, odločilno vplivale na celotno družbo. Vse transakcije so postale denarne in v vsak element industrijskega življenja je bilo potrebno uvesti menjalno sredstvo; ves dohodek, ne glede na njegov dejanski vir, je izviral iz prodaje takšne ali drugačne vrste; trgi so nadzirali in urejali celoten ekonomski sistem; dotedanji motiv obstoja je zamenjal nov motiv –

---

²² Precej reprezentativna zbirka prispevkov, ki podrobno obravnavajo to vprašanje, je Grabher Gernot: *The Embedded Firm*. London: Routledge, 1993.

²³ Na primer Galbraith John Kenneth: *Nova industrijska država*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.

dobiček, saj "tržni sistem", kot ga poimenuje Polanyi, predpostavlja, da se ljudje svoje obnašanje usmerjajo v doseganje maksimalnih denarnih dobitkov.

Takšen institucionalen vzorec ima dve kritični značilnosti. Prvič, njegova osupljiva posebnost je, da mora po svoji vzpostavitvi delovati brez zunanjega posredovanja; medsebojno uravnavanje cen mora potekati samodejno in nemoteno, sicer je moteno delovanje celotnega sistema. Kar zadeva ta argument, se Polanyi strinja z liberalnimi ekonomisti: ne le da priznava, da trg deluje najboljše, kadar je povsem prepuščen samemu sebi, marveč trdi, da vsak poseg v trg resno ogrozi njegovo delovanje. Temeljna razlika je, da so liberalni ekonomisti nad takšnim delovanjem trga navdušeni, Polanyi pa ga že v osnovi zavrne kot nevarnega.

Drugič, če ves dohodek izvira iz prodaje, morajo biti vsi elementi industrije oz. proizvodnje na prodaj na trgu. To ne velja le za blago in storitve, temveč tudi, ali pa predvsem, za proizvodne dejavnike: delo, zemljo in denar. Če ti ne bi bili na voljo na trgu, bi njihovo razpoložljivost moral urejati nek drug vzorec, kar bi pomenilo poseganje v delovanje tržni sistem; to je tako po Polanyiju kot po (takratni) liberalni ekonomiji, nesprejemljivo. Tržna razpoložljivost proizvodnih dejavnikov je nujna za izpolnitev pogoja, da morajo biti ti na voljo v neomejenih količinah tistim, ki so zanje pripravljeni plačati, saj le tako omogočajo neprekinjeno množično proizvodnjo.

Nomenklatura v tem sistemu je znana: mezda je cena za uporabo človekovega dela, obresti so cena za uporabo denarja tistih, ki ga lahko ponudijo oz. odstopijo, renta je cena za uporabo zemlje; hkrati so to oblike dohodka tistih, ki te faktorje prodajajo. Cene dobrin so oblika dohodka tistih, ki prodajajo svoje podjetniške storitve, njihov dejanski dohodek, imenovan dobiček (profit) pa je razlika med cenami proizvedenih dobrin in njihovimi stroški, t.j. ceno dobrin, potrebnih za njihovo proizvodnjo.

Metoda, ki omogoča tržno upravljanje dejanskih elementov industrijskega življenja, je uporaba koncepta blaga. Pri empirični opredelitvi blaga je najpomembnejše dejstvo, da je proizvedeno za prodajo na trgu; podobno so trgi empirično opredeljeni kot kraji srečanj kupcev in prodajalcev. Tako je vsak element industrije obravnavan kot nekaj, kar je proizvedeno za prodajo na trgu, saj bo le tako lahko del mehanizma ponudbe in povpraševanja, katerega delovanje oblikuje cena. To pomeni, da mora obstajati trg za vsakega izmed naštetih elementov industrije, da so ti na trgih organizirani v skupine povpraševanja in ponudbe in da delovanje trga vsakemu izmed teh elementov določi ceno. Ti skoraj brezštevilni trgi so medsebojno povezani in tvorijo en sam velik trg (Polanyi, 1944, str. 72).

Srž argumenta je naslednje: delo, zemlja in denar so osnovni in bistveni elementi industrije. Zaradi same narave postopoma prevladujočega produkcijskega načina so morali biti organizirani na trgih, ki so bili dejansko vitalno pomemben del ekonomskega sistema. Vendar delo, zemlja in denar očitno niso blago in v prejšnjem odstavku navedena

empirična trditev ter postulat, da je blago tisto, kar je proizvedeno za prodajo na trgu, v tem primeru nikakor ne drži. Na tej stopnji sledi argument, ki pretežno izvira iz Polanyijeve moralne drže. Delo je naziv za človeško aktivnost, ki je neločljiva od življenja samega in ni proizvedena za prodajo, ki je samo po sebi ni mogoče shraniti ali prenašati; zemlja je v resnici le "razkosana" narava, človekovo življenjsko okolje, ki prav tako ni bilo proizvedeno za prodajo na trgu; denar je, končno, le sredstvo kupne moči, ki sploh in proizveden, ampak ga v obtok po potrebi pošiljajo banke in druge finančne institucije. Razmišljanje o delu, zemlji in denarju kot blagu je utvara (Polanyi, 1944, str. 72) – zato govori o "namišljenih dobrinah" (v izvorniku "fictitious commodities"), kjer ima izraz povsem konceptualen značaj.

Polanyi na tem mestu v sprotni opombi poudari, da kljub navidezni analogiji z Marxovo idejo blagovnega fetišizma, le-ta nima nič skupnega z namišljenimi dobrinami, o katerih govori sam, saj ima Marx v mislih menjalno vrednost pristnih dobrin. Kljub temu Daniel Ankarloo v svoji kritični obravnavi Polanyijeve pozicije trdi, da je spregledal edinstvenost kapitalizma kot produkcijskega načina in tržnega sistema v tem smislu, da so "poblagovljene" prav vse dobrine, ne le delo, zemlja in denar. Polanyijevo ločevanje resničnih ali "izvirnih dobrin" ter "namišljenih dobrin" naj bi bilo neustrezno, saj vsako poblagovljenje pomeni institucionalizacijo; delo, denar in zemlja niso proizvedeni za prodajo na trgu, vendar enako velja tudi jabolka, knjigo in izobrazbene storitve (Ankarloo, 1999, str. 12).

Pri tem bi se lahko kvečjemu delno strinjal z mislijo o poblagovljenju vseh dobrin, ne le dela, zemlje in denarja. Delno zato, ker je del "običajnih" dobrin že od nekdaj bil proizveden za menjavo, četudi ta ni bila podrejena principom trga in so bili njeni vzgibi nemara prej simbolne kot profitne narave. Po Polanyiju že od nekdaj obstaja delitev dela, čeprav njeno gonilo ni nagnjenost k menjavi, in v okviru te delitve dela so se med predmeti menjave gotovo znašla tako jabolka kot posebna obrtniška znanja ali obredni protokoli. Poleg tega Polanyi utvarne dobrine eksplicitno definira tudi glede na nekatere lastnosti, ki jih ločijo od ostalih dobrin, npr. zmožnost shranjevanja, samostojnega prenašanja oz. premikanja ipd. Poglavitna razlika med namišljenimi in ostalimi dobrinami pa je v različno kritičnih posledicah njihovega poblagovljenja.

Blagovna utvara je tako temelj organiziranosti treh proizvodnih dejavnikov na trgu. Ti so tam dejansko na voljo za prodajo in nakup; njihova ponudba in povpraševanje po njih sta realni količini; vsak političen ukrep, ki bi preprečil oblikovanje teh trgov, bi zato ogrozil avtonomno, samodejno delovanje sistema. Posledice tega iz utvare izhajajočega organizacijskega principa so po Polanyiju zastrašujoče. Domnevne dobrine "delovna sila" ni mogoče ločiti, prenašati, brezpogojno uporabljati celo pustiti neizkoriščeno, ne da bi s tem vplivali na posameznika, fizično, psihološko in moralno entiteto, ki je nosilec tega nenavadnega blaga. Prav tako ima takšno preoblikovanje oz. razumevanje uničujoče učinke za zemljo kot človekovo okolje; kar zadeva onesnaženje, izčrpavanje naravnih

virov in druge ekološko pogojene pereče teme je praksa dvajsetega stoletja povsem potrdila Polanyijevo napoved. Nič manj nevarna ni tržna administracija kupne moči, saj bodo "periodični primanjkljaji in presežki denarja toliko uničujoči za podjetja kot so suše in poplave za kmetijstvo" (Polanyi, 1944, str. 73) – znova precej preroške besede, ob vedno bolj čvrstem konsenzu, da je vzrok za vse večje finančne krize v prejšnjih desetletjih prav nenaden priliv in še hitrejši umik vročega kapitala.

3.2.5 Speenhamlandski zakon in nujnost avtonomnosti tržnega vzorca

V nadaljevanju svojega dela Polanyi z edinstvenim zgodovinskim primerom utemlji samosvojost logike trga, njeno nezdržljivost z ostalimi principi urejanja ekonomskih odnosov ter posledice nerazumevanja teh dejstev. Leta 1795 je bil v Angliji, zibelki industrijske revolucije, kapitalistične proizvodnje in razmaha trga, sprejet Speenhamlandski zakon (imenovan po kraju, kjer so potrdili njegovo sprejetje). V njegovem ozadju so bili nemara prvi pomisleki v zvezi z novo nastajajočim družbenim redom, katerega učinki so bili vse prej kot navdušujoči. Kot odgovor na razširjajoč se pojav revščine prebivalstva je bil v skladu s "pravico do življenja" s tem aktom uzakonjen sistem dopolnjevanja oz. subvencioniranja delavskih plač, ki je zagotavljal minimalno raven prejemkov vsakega delavca, ne glede na njegov dejanski zaslužek.

Speenhamlandski zakon²⁴ je v času svoje veljavnosti, od 1795 do 1834, učinkovito preprečeval nastanek trga delovne sile. Zemlja in denar sta bila v Angliji tako veliko prej na trgu kot delo (Polanyi, 1944, str. 77). Navidez "human" ukrep je prav zaradi nerazumevanja tega učinka in njegovih posledic namesto lažjega življenja kmetov in delavcev dosegel ravno nasprotno. Ker je vsak delavec, ne glede na to ali je bil zaposlen ali ne in če je bil zaposlen, kakšno plačilo je prejemal, bil upravičen do dopolnila v višini razlike med svojimi prejemki in minimalnim dohodkom, ni nihče imel materialnega interesa za čimbolj učinkovito delo pri svojem delodajalcu. Edina izjema je bil primer, če je delavčev dohodek presegal raven minimalne plače, vendar je bil ta pojav sila redek; delodajalec je namreč lahko izplačeval praktično kakršne koli plače, saj so bile te vedno dopolnjene do neke ravni, na katero je pristalo dovolj delavcev, da mezd ni bilo potrebno zviševati. V začetku obdobja veljave sistema podpore je bila miselnost kmetov in delavcev še tradicionalna, kar pomeni, da svojega delovanja še niso vrednotili z vidika denarne dobiti; tako je velika večina zaradi vrednot, ki so jih gojili, dala prednost kakršnikoli eksistenci na podlagi svojega dela pred statusom reveža (Polanyi, 1944, str. 81). Vendar so prav zaradi subvencij izplačila delodajalcev strmo padala in vedno več ljudi je bilo prisiljenih sprejeti dopolnilo. Padanje vrednosti dela je kmete ter delavce oropala njihovega zadnjega sredstva. V desetletju ali dveh tudi tradicionalne vrednote niso več

zdržale bremena vedno bolj prisotnega zavedanja delavcev, da je "pošteno delo" brez vrednosti in da bodo ne glede na učinek svojega dela vedno prejeli zagotovljen dohodek. Človeška in družbena degradacija, do katere je prišlo v tej zgodnji fazi kapitalizma, je že sama zase katastrofa; njena prav tako uničujoča ekonomska posledica pa je bil strahoten padec učinkovitosti dela, ki je delodajalcem dal dodaten razlog, da ne zvišujejo mezd (o učinkovitostnih plačah – efficiency wages – takrat očitno še niso razmišljali).

Speenhamlandski zakon naj bi z varuštvom oz. zaščitništvom obvaroval delavce in kmete pred hitro spremembo. Polanyi je namreč prepričan, da je hitrost spremembe (govorimo o spremembi načina, na katerega sta ekonomija in družba organizirani v celoto) enako pomembna kot njena smer; neto učinek spremembe bo določilo razmerje med stopnjo spreminjanja in stopnjo prilagajanja nanjo (Polanyi, 1944, str. 38). Vendar je poskus vzpostavitve kapitalističnega reda brez trga dela strahotno propadel. Zakoni, ki vladajo takšnemu redu, so prišli do izraza in prikazali svojo nezdržljivost s principom zaščitništva. Radikalnost tržnih zakonov je ob njihovi kršitvi postala očitna, s tem pa tudi dejstvo, da tržni sistem lahko deluje le, če deluje avtonomno, samodejno.

Tako sta obdobje Speenhamlandskega zakona napenjala dva nasprotujoča si vpliva. Eden je izviral iz zaščitništva, varovanja dela pred hitrim prehodom v tržni sistem in pred tržnim sistemom samim; drugi je imel tendenco organiziranja elementov proizvodnje v tržni sistem, s čimer je bodočemu razredu kmetov in delavcev odrekel njihov dotedanji status, jih obsodil na preživljanje s prodajo svojega dela na trgu, hkrati pa njihovem delu odvzemal tržno vrednost. Vzpostavil se je nov razred delodajalcev, hkrati pa vzpostavitev razreda delojemalcev ni bila mogoča; prvi je množično mobiliziral zemljo in delo, slednjemu je zgrešen nabor predpisov preprečeval preživljanje z lastnim delom. Tako ni presenetljivo, da so bili sodobniki tega časa zgroženi nad navzkrižjem skoraj čudežnega povečanja proizvodnje in skoraj množičnega stradanja, ki ga je spremljalo.

Leta 1834 je t.i. Reforma zakona o revnih odpravila Speenhamlandski sistem podpore, da bi omogočila vzpostavitev trga dela, takrat že uvideno nujnega elementa industrijskega sistema; t.i. "pravica do življenja", ki je v kontekstu razmer tržnega sistema trčila ob lastno nasprotje, je bila odpravljena. A če je Speenhamlandski zakon postopoma slabil položaj delavcev in kmetov, je reforma pomenila dodaten šok za potencialni razred delojemalcev, ki je že pred tem bil na robu preživetja. Tako so drugo obdobje prehoda v tržno ekonomijo, t.j. obdobje neposredno po Reformi zakona o revnih, zaznamovali obup in množični protesti. Tretje obdobje tega prehoda se je začelo, ko se je trg dela postopoma vzpostavil in ko je, vsaj kar zadeva denarne dohodke, vzkliko upanje v izboljšanje. Vendar

---

²⁴ Dejansko je šlo za ukrep v sili, ki ni nikoli ni bil formalno uzakonjen, kakor tudi ni bila uzakonjena lestvica, ki je določala minimalno plačo na podlagi cene kruha; vendar je bilo že nekaj let po njegovi uvedbi izkoriščanje tega ukrepa oz. pravice tako razširjeno, da je ukrep pridobil naziv "zakon".

so bili problemi tretjega obdobja tranzicije še globlji od problemov prejšnjih dveh (Polanyi, 1944, str. 83); razlika je bila le v tem, da nevarnost ni več izvirala iz odsotnosti trga dela temveč iz njegove prisotnosti. "Če so bili pod Speenhamlandom ljudje deležni nege, ki si je ne zasluži nobeno še tako dragoceno bitje, so bili sedaj povsem prepuščeni sami sebi, brez realnih možnosti za uspeh. [...] Skratka, če je Speenhamland pomenil nevarnost gnitja zaradi nedejavnosti, je bila zdaj prisotna še hujša nevarnost - popolna izpostavljenost" (Polanyi 1944, prav tam).

Odločilen vpliv Speenhamlandskega obdobja pa Polanyi ne vidi le v njegovih posledicah za bodoči delavski razred, ki je zaradi njegovih "... grozot slepo pohitel v zavetje utopičnega tržnega sistema" (Polanyi, 1944, str. 102); Bolj kot to je odločilno dejstvo, da se je v njegovem kalupu oblikovalo družbeno zavedanje kapitalistične družbe. Lik reveža je dominiral v družbenoekonomskem diskurzu in odločilno sooblikoval misel Benthama in Burkea, Goodwina in Malthusa, Ricarda in Marxa, Owena in Milla, Darwina in Spencerja in v desetletjih po ukinitvi Speenhamlandskega obdobja je političnoekonomska misel stopila proti človeški skupnosti, proti kolektivnem obstoju, kot bi njegova prisotnost bila ves čas dotlej spregledana (Polanyi, 1944, str. 84). Čeprav ima zavedanje družbe v tem smislu kal v politični ekonomiji, je njegova veljavnost univerzalna. Osupljiva pravila in prav takšna nasprotja je bilo potrebno umestiti v okvir filozofije in teologije, da bi jih bilo mogoče asimilirati v neke človeške predstave. Vztrajna dejstva in neizprosne zakone, za katere je bilo videti, da močno omejujejo posameznikovo svobodo, je bilo potrebno tako ali drugače spraviti oz. uskladiti s svobodo samo. Vendar to ni bilo edino nasprotje novega družbenega reda: tudi razmerje med harmonijo in konfliktom kot moralnima principoma je bilo napeto do skrajnosti. Harmonija naj bi bila inherentna ekonomiji (to prepričanje velja še danes kot pomembna predpostavka ekonomske analize), saj interesi posameznika in skupnosti v zadnji instanci sovpadajo – prav o tem govori citat Smitha, zapisan v uvodu – vendar je hkrati za to harmonijo samodejne regulacije nujno, da se posamezniki brezpogojno podredijo ekonomskim zakonom, tudi če so ti zanje pogubni. Inherentnost konflikta v ekonomiji lahko iščemo tudi na ravni konkurence ali pa na ravni razrednega boja, čeprav je ta konflikt spet mogoče razumeti zgolj kot gonilo še globlje harmonije, nemara imanentne v prihodnji družbi (Polanyi, 1944, str. 85); konec koncev je po ortodoksni ekonomiji prav konkurenca vzvod učinkovitosti. Najbolj očiten paradoks industrijske družbe pa je bilo skoraj nedoumljivo dejstvo, da revščina tako močno sovpada z oblijem. Prav o slednjem, namreč o oblikovanju temeljev ortodoksne ekonomske misli v času revščine ter o paradoksalnem soobstoju revščine in izobilja, piše John Kenneth Galbraith, ugledni profesor in diplomat ter predvsem eden najpomembnejših predstavnikov novega institucionalizma (Galbraith, 1964).

Oblikovanje temeljev ekonomske teorije v razmerah Speenhamlandskega zakona je imelo nekaj pomembnih posledic. Prvič, ekonomska teorija klasičnih ekonomistov je bila precej zmedena (Polanyi, 1944, str. 124). Vzporednice med vrednostjo in bogastvom so bile vir

zadreg rikardijanske ekonomike; teorija mezd, sicer Smithova zapuščina, je bila prav tako vir nesporazumov; razen nekaterih posebnih teorij, kot je teorija rente, obdavčenja in zunanje trgovine, kjer so misleci, ki jim nihče ne odreka pronicljivosti, prišli do dragocenih zaključkov, so teorijo sestavljali predvsem brezupni poskusi izpeljave kategoričnih zaključkov o ohlapno definiranih pojmi, s katerimi naj bi razložili obnašanje cen, oblikovanje dohodkov, proces proizvodnje, vpliv stroškov na cene, raven dobičkov, mezde in obresti, in ki so bili prav tako motni kot pri njihovih predhodnikih (Polanyi, 1944, str. 125).

Druga težava je, da je bilo to skoraj neizbežno. Dejanskega dogajanja oz. empiričnih dejstev ni mogel pojasniti noben enoten sistem, ker ga ta preprosto niso sestavljala. Bila so posledica simultane delovanja dveh medsebojno izključujočih se sistemov, in sicer nastajajoče tržne ekonomije in zaščitniške regulacije na področju najpomembnejšega proizvodnega dejavnika, dela.

Tretjič, ko so klasični ekonomisti le prišli do zakonov, ki vladajo trgu, so te zakone preprosto pripisali naravi. Tako je bil razlog za menjavo človekova »naravna nagnjenost k menjavi«; zakon padajočih donosov je bil zakon fiziologije rastlin; Malthusov zakon populacije je, na primer, neposredno odražal povezavo med fertiliteto človeka in zemlje, itd. Tovrsten "naturalizem" je še vrsto let preganjal družboslovne vede, ki so se neuspešno poskušale ponovno integrirati v sfero človečnosti (Polanyi, 1944, str. 126).

Če ponovim: namen uvedbe Speenhamlandskih podpor oz. dopolnil dohodkov je bil zaščititi ljudi, ki so izmed treh proizvodnih dejavnikov imeli izključno delo, pred spremembo načina urejanja ekonomskih zadev, torej pred spremembo gospodarskega sistema v tržno ekonomijo. Nezdržljivost avtonomnosti, ki jo zahteva trg, in zaščitništva, ki ga je posebej ta ukrep, je povzročil humanitarno in ekonomsko katastrofo; če se je angleška družba lahko česa naučila iz tega obdobja, je to lekcija o razdiralnem potencialu napetosti med trgom in okornimi poskusi njegovega uravnavanja.

3.2.6 Trg kot libertarna iluzija in samozaščitna reakcija družbe nanjo

V nasprotju z željami in pričakovanji liberalnih ekonomistov Reforma zakona o revnih nikakor ni bila konec zaščitniške zakonodaje; prav nasprotno, ta je doživela nesluten razmah. Tako Polanyi našteva najrazličnejša področja, na katera so v naslednjih desetletjih posegli restriktivni predpisi. Če naštejemo le nekaj najznačilnejših primerov: kontrola kakovosti hrane in vode, prepoved zaposlovanja otrok, mlajših od dvanajst let, ki ne obiskujejo šole in so nepismeni, obvezno cepljenje proti nekaterim boleznim, prepoved delovanja rudnikov z enim samim jaškom, prepoved zaposlovanja otrok za čiščenje ozkih dimnikov (!), znižanje davkov na knjige itd. Kljub očitnemu neskladju trga in regulacije, je ta očitno imela dovolj zagovornikov tudi med tistimi, ki so imeli zadostno moč, da jo uveljavijo. V zvezi s tem se pojavlja diametralna razlika med Polanyijevo interpretacijo

tega pojava in interpretacijo liberalnih ekonomistov, npr. Ludwiga von Misesa. Slednji trdi, da so se

"...v devetnajstem stoletju [...] pojavili močni in nasilni nasprotniki liberalizma, ki jim je uspelo izbrisati velik del tistega, kar so dosegli liberalci. Izven Anglije je pojem 'liberalizem' prepovedan. V Angliji je seveda še nekaj liberalcev, vendar so ti liberalni le po imenu, v resnici pa so zmerni socialisti. Politična moč je povsod v rokah antiliberalnih strank. Program antiliberalizma je sprostil sile, ki so povzročile svetovno vojno ter z [regulacijskimi ukrepi] pripeljale vse narode sveta do medsebojne izolacije. Znotraj vsakega naroda so vodile v socialistične eksperimente, katerih rezultat je bil le zmanjšanje produktivnosti dela ter hkrati povečanje želja in revščine. [...] Antiliberalizem pelje v splošen propad civilizacije" (Von Mises, 1927, str. 2-3).

Liberalna interpretacija pojava regulacije torej temelji na "teoriji zarote": antiliberalni socialisti so nasilno prevzeli oblast in namerno uničili vse, kar so se skoraj stoletje in pol liberalci trudili zgraditi, ali bolje, vzgojiti, saj trg raste sam, spontano, kot posledica naravnega družbenega razvoja oz. človeške evolucije. Zaradi neodgovornih socialističnih eksperimentov je civilizacija zdrvela v lastno pogubo.

Podobno kot Polanyi obrne na glavo razumevanje vzpostavitve trgov, je tudi njegov pogled na pojav regulacije ravno nasproten. Človeška družba je, skupaj s svojim naravnim okoljem in produkcijskim sistemom, reagirala na uvedbo tržnega sistema – smer vektorja reakcije je bila, jasno, nasprotna smeri prehoda v tržno gospodarstvo. Dvojno gibanje je poosebitev delovanja dveh nasprotnih si organizirajočih principov v družbi, od katerih vsak postavlja specifične institucionalne cilje, ima podporo v določenih družbenih skupinah in uporablja zase značilne metode. Gre seveda na eni strani za ekonomski liberalizem, ki si prizadeva vzpostaviti samodejno uravnavajoči se trg, se zanaša na podporo trgovcev in industrijalcev ter kot metodo uporablja prosto trgovino; na drugi strani je princip družbene (samo)zaščite s konzervativno tendenco ohranjanja človeka, narave in proizvodne organizacije, ki ima podporo predvsem (a ne izključno) delavcev in kmetov, ki jih učinki tržnega sistema najbolj prizadevajo, kot metodo pa uporablja zaščitno zakonodajo, restriktivna združenja in druge instrumente intervencije.

Val regulacije torej ni bil vsebina programa socialistične antiliberalne zarote, temveč spontana reakcija družbe na očitno nesprejemljiv razvoj institucionalnega reda. Vendar gre Polanyi še dlje: na samodejno uravnavajočem se trgu in poziciji laissez-faire ni nič naravnega; prosti trgi ne bi mogli vzkliti, če bi le pustili naravnemu razvoju prosto pot (Polanyi, 1944, str. 139). Za vzpostavitev prostega trga je bila potrebna cela vrsta regulacijskih ukrepov, od centralizacije t.i. Novega zakona o revnih in vladnega nadzora nad reformo lokalne oblasti do zakonov, ki so "osvobajali" proizvodne dejavnike. Tako so ravno tisti, ki so si najbolj želeli odpraviti čimveč dolžnosti države in katerih filozofija je zahtevala močno omejitev državne aktivnosti, morali tej isti državi zaupati nova pooblastila, organe in instrumente za vzdrževanje prostega trga. Že zagotavljanje tržne

razpoložljivosti proizvodnih dejavnikov je zahtevalo izdatno dejavnost državnih organov. Izobrazba bodočih delavcev je bila organizirana kolektivno, prav tako je bilo potrebno preprečevanje prezgodnjega zaposlovanja; zakonodaja o zemlji je prav tako obširna, od določanja namembnosti, do vodenja centralnih evidenc; denarni sistem prav tako potrebuje nenehno uravnavanje, sicer njegova nestabilnost ves čas ogroža gospodarstvo in preko tveganja povečuje stroške poslovanja. Kakor se z izumom strojev, ki so prihranili človeško delo, potreba po delu ni zmanjšala, temveč povečala, je tudi uvedba prostih trgov vse prej kot odpravila potrebo po regulaciji. Nasprotno, njen obseg se je razširil.

"Ekonomija po načelu laissez faire je bila produkt namernega državnega delovanja, njeno omejevanje, ki je sledilo, se je začelo spontano. Laissez-faire je bil planiran, paniranje pa ne" (Polanyi, 1944, str. 141). Polanyijeva kontroverzna teza ima podporo tudi v nekaterih sodobnih izpeljavah njegove misli, navedenih v naslednjem poglavju.

Da je reakcija res spontana, dokazuje več dejstev. Prvič, področja t.i. zaščitne regulacije so izjemno raznolika, kar močno zmanjša možnost, da bi bili posegi posledica delovanja nekih interesnih skupin zarotnikov; nekaj področij te regulacije sem naštel zgoraj. Drugič, sprememba od liberalnega do "kolektivističnega" urejanja posameznih področij je praviloma nastopila čez noč, brez predhodnega pripravljanja ali zavedanja tendenc k spremembi. Tretjič, posreden dokaz ponuja analogija razvoja trga in regulacije na določeni stopnji industrijskega razvoja v različnih državah, ki so medsebojno politično in ideološko izjemno raznolike. Viktorijanska Anglija, Bismarckova Prusija, Francija "tretje republike" ter Habsburški imperij bi se težko bolj razlikovali, vendar je vsaka izmed teh političnih enot doživela obdobje vzpona proste trgovine in avtonomnih trgov, ki mu je sledilo obdobje antiliberalne zakonodaje v zvezi z zdravstvom, razmerami v tovarnah, trgovino, socialnim zavarovanjem, transportnimi subvencijami, javno infrastrukturo, sindikati ipd. Trditev, da so vse ukrepe, ki jih Polanyi navaja do podrobnosti, sprožili pripadniki neke ozke interesne skupine, ki jih družijo ista ideologija, s temi argumenti močno izgublja svojo resnost. Toliko bolj, ker je, denimo, v Angliji, veliko večino ukrepov sprejel parlament (Polanyi, 1944, str. 139), institucija, ki jo težko označimo za orodje kolektivističnih zarotnikov. Analogija uvajanja najprej ukrepov, ki odpirajo pot laissez-faireu, nato pa ukrepov, ki taisto pot zapirajo, je prisotna tako na ravni skrajno različnih političnih enot, kot tudi na ravni različnih političnih nosilcev; za ukrepe regulacije se je zavzemala tako levica kot desnica.

Končno obstajajo tudi primeri, ko se še tako zagrizeni liberalci zavzemajo za restriktivno zakonodajo. Polanyi ima v mislih predvsem primera združevanja delavcev, da bi dosegli višje mezde – torej sindikate, in združevanja proizvajalcev, da bi dosegli višje cene – kartele, truste. V teh primerih, ko je bila protisindikalna in protikartelna zakonodaja nujna, se je moralo načelo samodejnega uravnavanja podrediti svojemu nasprotju, torej regulaciji, da bi zagotovilo lasten obstoj.

Verjamem, da je Polanyijev argument na tem mestu daleč bolj prepričljiv od Misesovega. Na eni strani je val regulacije zaznamovala razpršena, raznolika in stohastična množica posameznih ukrepov, med katerimi težko najdemo enotno povezavo. Če še vedno v slogu navedenega von Misesovega citata kot detektivi iščemo storilca zločina nad liberalizmom, torej nad svobodo, nas hudo ovira že samo pomanjkanje motiva. Pozicija liberalne ekonomije je v tej točki zelo šibka in skoraj naivno enostavna. Pripisati tako množičen, odločen in vztrajen pojav kot je regulacija trga nekakšni zaroti skupine ideologov – in to stališče goreče zagovarjati – je s strani resnega znanstvenika vsaj neodgovorno.

Po drugi strani je paket ukrepov, ki so omogočili vzpostavitev na prostem trgu temelječe ekonomije, imel v ozadju svoje neposredne in znane zagovornike, pri katerih je bil motiv nadvse prepoznaven; nov način proizvodnje, torej množična proizvodnja s stroji, ki je obetala nesluteno obilje, je lahko oz. je najbolje funkcioniral v razmerah sistema avtonomnih trgov. Razen interesov razreda bodočih kapitalistov je bore malo dokazov v prid trditvi o spontani vzpostavitvi tržnega gospodarstva. Istočasno liberalna ekonomija ponuja misel, da je, na primer, sprejetje omenjene prepovedi zaposlovanja otrok za čiščenje ozkih dimnikov preprosto manifestacija želje nekega socialista, da bi nagajal razvoju liberalnih institucij. Bolj verjetno je, da je vzpostavitev teh institucij pripeljala do situacije, ko je bil pojav, opisan v tem regulacijskem aktu, toliko pogost, da ga je bilo potrebno zakonsko odpraviti. Strogo upoštevajoč zgolj ekonomsko logiko bi ta ukrep nemara lahko označili za neupravičenega. Gre namreč za državni ukrep, ki se financira z javnimi sredstvi – populistično rečeno, z denarjem davkoplačevalcev. Tovrstne ukrepe ekonomija sodi po njihovih zunanjih učinkih, ki morajo presegati stroške njihovega vpeljevanja in uveljavljanja. V konkretnem primeru ni dokazov, da pozitivne eksternalije ukrepa presegajo njegove stroške, ki jih je predstavljal tako za državni aparat, ki je moral ukrep uveljavljati, kot za lastnike podjetij za vzdrževanje dimnikov; ti so morali iskati bodisi zelo vitke odrasle dimnikarje (in utrpeli stroške čakanja, izgubljenih možnosti ter stroške obrabe čevljev – t.i. shoe-leather cost), bodisi razviti ali kupiti pripravo, ki je v čim večji meri nadomestila delo zaradi nagajivosti socialistov zaščitenega otroka. Banalizacija primera naj služi zgolj kot plastičen prikaz, da tudi v resno ekonomsko znanost lahko zaide ideologija.²⁵

Prav takšno napačno razumevanje zadreg liberalnega tržnega gospodarstva ter vzrokov zanje je v zgodnjih tridesetih letih dodatno prispevalo k močnemu razmahu moči fašizma. Kot pojasnjuje Polanyi v svojem delu "Bistvo fašizma",²⁶ ima fašizem svoje korenine globoko v tržni družbi, ki nikakor ni mogla delovati. Fašizem kot gibanje oz. kot premik, kot ga označi Polanyi, svojega uspeha na poti do oblasti v tridesetih letih ne dolguje moči

---

²⁵ V pismu Mehringu je Engels ideologijo definiral kot proces, ki ga t.i. mislec opravlja z napačno zavestjo, resnične gibalne sile pa mu ostajajo neznane (Leksikon CZ: Filozofija. Ljubljana: Cankarjeva Založba, 1995). V zgornjem primeru imam v mislih tako opredeljeno ideologijo.

²⁶ Karl Polanyi: "The Essence of Fascism", v "Christianity and the Social Revolution", 1935.

ali inerciji samega gibanja, temveč okoliščinam, ki so dovolile in spodbujale njegovo uspevanje. Rešitev, ki jo je ponudil, ko se je liberalni kapitalizem znašel na mrtvi točki, je pomenila reformo tržne ekonomije za ceno ukinitve vse demokratičnih institucij, tako industrijskih oz. gospodarskih kot političnih (Polanyi, 1944, str. 237). Vendar je bila v ozadju take rešitve tudi brezpogojna podpora družbenemu razredu lastnikov kapitala in zemlje. Ko se je hkrati postavil nasproti socializmu, ki je bil po prevladujočem prepričanju krivec za težave liberalnega tržnega modela, je fašizem pridobil dodatna politična sredstva in tako v očeh tistih, ki so si prizadevali za ponovno oživitev tržnega modela, postal zaveznik (Polanyi, 1944, str. 246).

Glede na znano nadaljevanje zgodovine lahko nemara govorimo o vzorcu, ki je skoraj značilen za čas liberalnega kapitalizma. Gre za zanimiv preobrat, ki ga v zgodbi Velike transformacije zasledimo vsaj dvakrat, čeprav ga Polanyi sam ne izpostavi posebej. Liberalni kapitalizem kot način družbene in ekonomske ureditve, se mora združiti s svojim "resničnim nasprotnikom", da bi premagal nekaj, kar je v resnici njegov lasten eksces. V opisanem primeru o regulaciji proti združevanju delavcev in proizvajalcev je laissez-faire²⁷ z oblikovanjem pakta z regulacijo poskušal nevtralizirati nevarnost v obliki tvorbe kartelov in sindikatov, ki pa so dejansko nastali kot posledica delovanja laissez-fairea – najprej zaradi razmer, ki jih je ta sistematično vzpostavil in ki so botrovale omenjenim pojavom, nato pa, povsem formalistično, zaradi same odsotnosti regulacije, ki bi te pojave prepovedovala. Pravi razlog je seveda prvi, saj sklep, da so karteli in sindikati nastali zgolj zaradi odsotnosti zakona, ki bi jih prepovedoval, preskoči iskanje impulza za ta nastanek in ga preprosto predpostavi (kakor avstrijska šola preprosto predpostavi, da je – subjektivno zaznana – ekonomska vrednost edini temelj posameznikovih odločitev). Liberalni kapitalizem je vzpostavil razmere, v katerih tako delovanje ekonomije kot nek ideološki imperativ narekujeta, če ne ukazujeta, maksimiranje profitov – za vsako ceno. Če je s tvorbo kartela ali trusta možno doseči višji profit, bo ta nastal, njegovega nastanka pa ne ovira niti dejstvo, da je zaradi mrtvih izgub in pačenja cenovno-informacijskega sistema ob cenovni diskriminaciji in pobiranju monopolne rente v nasprotju s samo idejo o maksimiranju (subjektivno zaznane) ekonomske vrednosti, na kateri temelji, denimo, avstrijska šola kot najbolj eminenten vir zagovarjanja laissez-fairea. Tako sledenje osnovnemu motivu, ki velja v razmerah prostih trgov, že zelo zgodaj privede do takšnega delovanja tega sistema, ki je v nasprotju z lastnimi cilji.

Pri primeru sindikatov je zgodba podobna. Znova je prav iskanje profita tista tlačna sila, ki je vedno bolj zniževala kriterij o tem, kaj so še sprejemljive obremenitve in življenjske

---

²⁷ Izraz v tem kontekstu uporabljam v smislu nasprotja regulacije, torej kot sopomenko prostega, samodejno uravnavačega se trga. Hayek je, na primer, večkrat opozoril na precejšnjo zmedo v zvezi s tem pojmom oz. njegovim posploševanjem (Hayek, 1991).

razmere za človeka. Ko je ta kriterij dosegel neko nevzdržno raven, so se delavci združili, da bi s tem povečali svojo pogajalsko močjo in se zavzeli za bolj človeške razmere. Trditvi, da so sindikati nastali kot želja delavcev, da ovirajo delovanje tržne ekonomije, manjka razlaga o izvoru te želje. Ta je seveda očitna: delovanje takšne ekonomije je povzročilo razmere, ki so rodile upor.

Enak vzorec koalicije s sovražnikom za borbo proti lastnemu ekscesu lahko zasledimo v opisanem trikotniku liberalni kapitalizem – fašizem – socializem. Če sta prva dva najprej veljala za zaveznika v boju proti tretjemu, se je potem, ko se je fašizem kot divji izrastek tržnogospodarske družbe osamosvojil in se nevarno okrepil, moral tržni model združiti s svojim nasprotnikom – socializmom. Natanko tak vzorec v svojem razmišljanju zgovorno povzema Slavoj Žižek:

"... da bi premagal svojega resničnega sovražnika, se je kapitalizem začel igrati z ognjem in tako mobiliziral svoj obsceni eksces v obliki fašizma; vendar je ta eksces zaživel lastno življenje in postal tako močen, da je moral prevladujoči tok "liberalnega" kapitalizma združiti moči s svojim resničnim sovražnikom (komunizmom), da ta eksces ukroti" (Žižek, 2002, str. 54-55).

Že Polanyi v besedilu Velike Transformacije na več mestih skoraj zastoka, da se človeška civilizacija iz preteklih katastrof ni naučila ničesar. Natanko to misel ponovi Joseph Stiglitz v uvodu k zadnji izdaji te knjige (Polanyi, 2001, str. vii). Pa vendar se skoraj identičen vzorec ponavlja v še vedno aktualnem boju proti terorizmu. Talibani, na čelu z Bin Ladnom, so prejeli izdatno podporo ameriških obveščevalnih služb, ki so jih mobilizirale za boj proti Sovjetski Zvezi v Afganistanu. S prejetim denarjem, opremo in informacijami se je razvil talibanski režim, ki je kmalu postal ameriški sovražnik in Amerika je iskala zaveznike za boj proti njemu tudi oz. predvsem tam, kjer bi se lahko razvijal njen potencialni nasprotni pol, to je v Evropi.

3.2.7 Svoboda v kompleksni družbi

Polanyi svojo pripoved konča tam, kjer jo je začel – na pogorišču družbe devetnajstega stoletja, kjer si je zastavil, da pojasni razloge in okoliščine njenega propada. Ta ni bil posledica zunanjih ali notranjih barbarskih napadov, kakor civilizacije nista izčrpala pustošenje prve svetovne vojne ali revolt socialističnega proletariata in fašističnega nižjega srednjega razreda. Prav tako zlom ni bil posledica domnevnih zakonitosti ekonomije, kot so padajoči donosi, pomanjkanje povpraševanja in presežna proizvodnja. Razkroj družbe je bil posledica ukrepov, s katerimi se je družba poskušala ubraniti pred uničenjem zaradi delovanja samodejno uravnavaajočih se trgov. Konflikt med trgov in osnovnimi zahtevami organiziranega družbenega življenja je bil vir dinamike stoletja ter vzrok za napetost in pretrese, ki so končno uničili to družbo. Zunanje vojne so kvečjemu pospešile razkroj.

Po stoletju slepega "napredka" (zgolj v smislu materialne proizvodnje) je bil čas, da v ospredje stopi vprašanje bivanja. Industrijo je bilo potrebno podrediti zahtevam človeka, da ne bi uničila družbe. Resnična kritika tržne družbe ni, da temelji na ekonomiji – v nekem smislu vsaka družba temelji na njej – temveč da temelji na samointeresu (Polanyi, 1944, str. 249).

Takšna družba je, meni Polanyi, nesvobodna, saj podrejanje zakonom tržnega mehanizma pomeni odrekanje svobodi. Sama ideja množice svobodno delujočih posameznikov, ki neovirano sledijo lastnim interesom in s tem hkrati služijo interesu vseh, je na ravni neke podobe, ki jo taka interpretacija ustvarja, sila privlačna. Vendar gre tu le za retoriko, ki z delovanjem tržnega gospodarstva nima veliko skupnega; v to se je Polanyi lahko prepričal v času, ko je poučeval med delavskim in podeželskim prebivalstvom na Oxfordovih podružničnih šolah.

Opredelitev svobode, ki temelji na popolni avtonomnosti posameznikov pri njihovem ekonomskem udejstvovanju, sama zase predstavlja nadvse kompleksna vprašanja. V sodobnem kontekstu to velja toliko bolj, saj se samo pojmovanje svobode skozi čas močno spreminja. Kar danes velja kot del svobode, na primer zagotavljanje fizične varnosti (pred kriminalom, varnosti v prometu) preko policije, zagotavljanje minimalne ravni zdravstvenih storitev in življenjskega standarda ipd., je v devetnajstem stoletju, ko je bila ideja ekonomskega liberalizma na svojem vrhuncu in se je začela realizirati, veljalo za državno tiranijo. Medtem ko je v Angliji predvsem bogatejši del družbe goreče nasprotoval ustanovitvi državne policije, je danes njeno normalno delovanje del dojemanja svobode – najpogostejša pritožba prebivalcev revnejših četrti megalopolisov je prav ta, da se zaradi močno razširjenega kriminala počutijo nesvobodno.

Takšno nasprotje med uveljavljanjem svobode, kakor jo predvideva tržna ekonomija in željo po svobodi v smislu zagotavljanja takšne in drugačne varnosti, lahko opazujemo v tekočih zadregah evropskih držav, na primer Nemčije, Avstrije, Italije in Francije. Na eni strani je zavedanje, da so reforme, ki povečujejo "svobodo" ekonomskega delovanja, torej ekonomska liberalizacija, deregulacija, privatizacija ipd., nujne, da se te države izkopljejo iz gospodarske letargije, saj so njihove institucije (v vsaki državi posebej) vedno bolj nekompatibilne s svetovnim gospodarskim sistemom oz. zaradi njihove togosti izgubljajo tekmo z ZDA. Na drugi strani pa večina prebivalstva, predvsem delavci in upokojenci, takšnim reformam ostro nasprotuje in to tudi na očiten način izraža z množičnimi stavkami. Ob upoštevanju svobode odločanja, ki je bistven element tržne ekonomije, torej ob upoštevanju volje večine prebivalstva, tako ostaja v veljavi institucionalna ureditev, ki ovirajo delovanje liberalnega tržnega sistema.

Polanyi problem svobode obravnava na dveh ravneh, in sicer institucionalni ter moralni (ali religiozni). Če gre na prvi za preprosto primerjanje večjih ali manjših svoboščin, brez

novih radikalnih vprašanj, se na bolj fundamentalni ravni pojavi vprašanje o sami zmožnosti svobode. Videti je, da sredstva za vzdrževanje svobode le-to hkrati omejujejo in načenjajo, zato je potrebno razumeti sam pomen svobode v kompleksni družbi.

Na institucionalnem nivoju regulacija hkrati širi in krči svobodo; pomembno je le razmerje med pridobljenimi in izgubljenimi svoboščinami, tako za svobodo v nekem pravno-formalnem smislu kot za dejansko svobodo. Bogatejši razred, ki je ves čas užival neko udobje in socialno varnost, je seveda manj naklonjen širjenju tovrstne svobode v tisti del družbe, ki tega udobja ne pozna, tudi zato, ker se bo njegovo udobje s tem nemara nekoliko zmanjšalo. Vendar, trdi Polanyi, takšna prerazdelitev svobode in udobja k bolj enakomerni razporeditvi nikakor ne more biti podlaga za trditev, da bo zaradi nje v novi situaciji manj svobode kot v prejšnji (Polanyi, 1944, str. 254).

Polanyi vidi rešitev v ponovni institucionalni združitvi politike in ekonomije, vendar se hkrati zaveda nevarnosti birokracije kot vira zlorabe moči. Priznava, da ima moč vedno tendenco utrjevanja v nekem centru in da takšna centralizacija moči ovira posameznikovo svobodo. Ta pojav je značilen tako za demokratične skupnosti, kot za poklicna združenja in sindikate, katerih funkcija je prav varovanje pravic vsakega posameznega člana. Vendar verjame, da je možno z ustrezno institucionalno ureditvijo zagotoviti posamezniku pravice, ki zagotavljajo njegovo osebno svobodo, ki jo razume predvsem v smislu pravice do zaposlitve (v dostojnih razmerah), ne glede na politične, verske ali etnične attribute, in v smislu pravice do drugačnega mišljenja, ki v nobenem primeru ne sme povzročiti kakršnekoli marginalizacije drugače mislečega. Takšna institucionalna ureditev bi nedvomno zmanjšala proizvodno sposobnost in učinkovitost gospodarstva. Vendar je industrija, torej proizvodnja s stroji, dovolj močna da tudi v primeru ko ne deluje na optimalni ravni svojih zmogljivosti omogoča materialno blaginjo celotne družbe. Udobju in materialni varnosti je z ustrezno regulacijo in nadzorom potrebno in možno dodati "tradicionalne" svoboščine in civilne pravice. Morda najpomembnejša ugotovitev Velike transformacije je, da si, z ustrezno institucionalno ureditvijo, industrijska družba lahko privošči tako pravičnost kot svobodo (Polanyi, 1944, str. 256).

4 *Ekonomska misel Karla Polanyija* *v sodobnem kontekstu*

4.1 Déja vu globalizacije in visokih financ

Eric Helleiner²⁸ je Polanyijevo Veliko transformacijo apliciral na preučevanje finančne globalizacije. Pri tem je izpostavil dve temeljni tezi, in sicer: a) da trend vzpostavitve neregulirane tržne ekonomije ni posledica neogibnih naravnih ekonomskih sil ter b) da ekonomski red na podlagi trga ne more dolgoročno obstajati, ne da bi generiral družbeno neugodne ali nevarne rezultate – z drugimi besedami, da ni trajnostno vzdržen.

Ob aplikaciji na analizo finančnega sistema se tezi glasita nekoliko drugače: prvič, da njegova globalizacija in deregulacija nista nujni posledici "naravnega" ekonomskega trenda, temveč da ju gojijo in favorizirajo posamezne politične odločitve. Drugič, takšen trend ni trajnostno vzdržen temveč povzroča različna nasprotna gibanja, ki težijo k vrnitvi finančnih trgov nazaj pod določeno stopnjo družbenega nadzora.

Argumentacijo svojih tez začne Helleiner natanko tam, kjer je Polanyi zaključil: v letu 1944. Prav tega leta, ko sta izšli tako Velika transformacija kot Hayekova Pot v hlapčevstvo, se je zgodila konferenca v Bretton Woodsu, na kateri so bili podani načrti in vizija povojnega finančnega reda. Toda ta vizija je bila povsem drugačna od slike, ki jo nudi finančni red ob prelomu stoletja. Udeležence konference, pravita Helleiner in John Ruggie, je vodila ideja "vsajenega liberalizma" (Polanyi Levitt, 2000, str. 15), t.j. želeli so vzpostaviti drugačen liberalni red, ki je bolj kompatibilen z družbeno stabilnostjo in manj "družbeno izkoreninjen" od tistega v devetnajstem stoletju. Mednarodni finančni sistem naj bi bil v službi družbe in ne njen "gospodar". Ključni mehanizem, ki naj bi poskrbel za zagotavljanje tovrstne združljivosti, je bil nadzor kapitala. V ustanovnih listinah Mednarodnega denarnega sklada nadzor kapitala ni bil le dovoljen, temveč izrecno priporočen in podprt .

Nadzor pretoka kapitala naj bi omogočil preprečevanje družbeno neugodnih vplivov špekulativnega kapitala in tistih kapitalskih tokov, ki močno rušijo ravnotežja na posameznih lokalnih (parcialnih) trgih; hkrati bi s tem bila zaščitena avtonomnost politike institucije, ki je imela osrednjo vlogo pri skrbi za družbeno stabilnost povojnega obdobja, in sicer keynesianske države blaginje. To ne pomeni, da so sklepi pogajanj v Bretton

---

²⁸ Eric Helleiner je profesor z univerze Trent v Ontariu v Kanadi, ki je svoje akademsko življenje posvetil študiju mednarodne politične ekonomije. V preteklih dveh letih je objavil nekaj deset študij v zvezi z mednarodnim finančnim sistemom in z njim povezanimi političnimi odločitvami, glede regulacije in deregulacije.

Woodsu nasprotovali vsakemu pretoku privatnega kapitala; prej nasprotno, IMF in Svetovna banka sta se posvetila pospeševanju kapitalskih tokov, vendar sta pri tem sama lahko odločala, kateri premiki so zgolj špekulacije in lahko potencialno ogrozijo stabilnost nekega lokalnega trga, za razliko od dejansko produktivnih tokov.

Z globalizacijo finančnih trgov v preteklih dveh desetletjih je finančni svet dobil precej drugačno sliko od tiste, načrtane v Bretton Woodsu. T.i. neoliberalni pogled je, da je le-ta neogibna posledica tehnološkega in tržnega razvoja ni da je kot taka povsem spontana. Ne le to, neoliberalna ekonomija je nadzoru pretoka kapitala pripisala, da preprečuje učinkovito globalno alokacijo kapitala ter da spodkopava svobodo posameznikov, da po lastni presoji diverzificirajo svoja sredstva po vsem svetu. Pogled na trend skozi Polanyijevo optiko ponuja drugačen odgovor.

Neoliberalno gibanje je podpora sprva našlo v ZDA in Veliki Britaniji, ki sta podpirali finančno globalizacijo zaradi posebnih koristi, ki jima jih je ta prinašala. Najprej je šlo za njuno podporo vzpostavitvi evrodolarskega trga v Londonu v šestdesetih letih, kasneje pa za preprosto spoznanje, da bi nereguliran globalni finančni red omogočil pritegovanje mobilnega kapitala v ti državi. ZDA kot zanesljiva in privlačna investicijska destinacija, kar sta zagotavljala mednarodno zaupanje v dolar ter globina in likvidnost tamkajšnjih finančnih trgov, so na ta način pritegnile sredstva za financiranje primanjkljaja v proračunu, predvsem pa na tekočem računu plačilne bilance.

Dodatni dejavnik, ki je pospešil finančno liberalizacijo, je bila transnacionalizacija poslovanja podjetij. Z rastjo čezmejne aktivnosti evropskih, ameriških in drugih korporacij je nadzor kapitala zanje pomenil vedno večjo frustracijo. Tako je industrijski svet, ki je po vojni nekaj časa podpiral mednarodni finančni nadzor, saj je ta omogočal stabilnost razmer, postopoma obrnil ploščo in začel podpirati finančni liberalizem.

Koncept, ki ga mednarodna politična ekonomija prav tako uporablja za razlago finančne liberalizacije, je t.i. konkurenčna dinamika deregulacije. Ko sta ZDA in Velika Britanija kot začetnici liberalizirali in deregulirali svoje finančne trge, so ti nemudoma začeli privlačiti kapital iz finančnih trgov ostalih držav; te bi brez konkurenčnega odziva tvegale tako poslabšanje obstoječega položaja v danem mednarodnem finančnem redu, kot tudi izgubo potencialne ugodne pozicije v nastajajočem. Posledica tega bi gotovo bila slabitev konkurenčnosti nacionalnih podjetij in z njo povezan padec zaposlenosti in davčnih prihodkov, tega pa si posamezne države niso mogle privoščiti.

Sodobna izpeljava Polanyijeve teze torej pravi, da je sodoben trend finančne globalizacije posledica aktivnega prizadevanja politično vplivnih entitet in elit za liberalizacijo nadzora nad pretokom kapitala. Te politične težnje so do neke mere podobne tistim, ki so v devetnajstem stoletju podpirale vzpostavitev temeljnih institucij, na podlagi katerih je nastal liberalni tržni ekonomski red. Bolj kot za spontano evolucijo je šlo torej za zavedno načrtovanje, podprto s strani zainteresiranih in dovolj vplivnih skupin – naj bodo to prvi industrijalci v devetnajstem, ali nacionalne vlade in korporacije v dvajsetem stoletju. V

tem smislu je finančna liberalizacija odsev političnega projekta naslednikov liberalnih ekonomskih idej devetnajstega stoletja (Polanyi Levitt, 2000, str. 17).

Drugi del Helleinerjeve teze se ukvarja z družbenim odporom do opisane liberalizacija mednarodnega finančnega reda in ki naj bi se manifestiral v poskusih vračanja finančnih trgov pod določeno stopnjo družbenega nadzora. Trdi, da se je že v sedemdesetih letih, torej kaj kmalu po začetku deregulacijskega trenda, začelo regulacijsko gibanje, katerega nosilci so bile centralne banke držav članic G-10, delujoče v okviru Banke za mednarodne poravnave (BIS). Njihov cilj je bil preprost: kar se da zmanjšati tveganje finančnih kriz v novem, globaliziranem kontekstu (Polanyi Levitt, 2000, str. 18). Za doseganje tega cilja so sčasoma vzpostavile nadzorni režim, katerega najpomembnejši del so verjetno predpisi v zvezi s primernostjo kapitala za mednarodne banke, sprejeti leta 1988.

Centralne banke verjetno niso institucije, ki bi jim na prvi pogled pripisali vlogo nosilca družbenega odpora proti liberalizaciji finančnih trgov. Vendar tudi Velika transformacija govori o nadvse podobnem razvoju; povsem nereguliran denarni sistem v devetnajstem stoletju, temelječ na režimu zlate valute, je pomenil stalno nevarnost za podjetja, saj je nezmožnost sledenja količine denarja v obtoku občasnim povečanjem obsega denarnih transakcij povzročala deflacijo, ta pa "množično uničevanje kapitala" (Polanyi, 1944, str. 195), zato so centralne banke nujno morale začeti obvladovati ponudbo denarja. Hume je utemeljil kvantitativno teorijo denarja z odkritjem, da prepolovitev količine denarja v obtoku ne bo škodovala podjetjem, saj se bodo cene preprosto prilagodile na polovično raven glede na prejšnjo. Polanyi dodaja, da je Hume pozabil, da bo v procesu prilagajanja na novo raven cen marsikatero podjetje propadlo. Profit je motiv delovanja podjetij v tržnem sistemu. Če je odvisen od cen, je denarna ureditev, ki pogojuje raven cen vitalnega pomena za delovanje takega sistema. Na dolgi rok spremembe (prodajnih) cen ne bodo vplivale na profite, saj se bodo stroški ustrezno prilagodili novi ravni cen. Na kratek rok pa to ne drži, saj obstaja precejšen časovni zamik, s katerim se prilagajajo nekatere vrste cen. Med temi je, na primer, cena dela, ki je nujno fiksirana z neko pogodbo. Če torej raven cen zaradi monetarnih dejavnikov pada čez nekoliko daljše obdobje, se nekatera podjetja nujno znajdejo v težavah (Polanyi, 1944, str. 192). Polanyi je torej razumel pomen togosti cen, kakor tudi, da problem ni (nizka) raven cen temveč njeno spreminjanje (padanje). Hkrati se je zavedal tudi, da je togost cen ob danem obsegu poslovanja nemogoče odpraviti oz. da bi njeno odpravljanje verjetno bilo dražje od učinkov le-tega; pogodbeno urejanje cen namreč prihrani stroške pogajanj, nepredvidljivosti itd.

Polanyi je začetkom regulacije monetarne sfere s strani centralnih bank pripisal dodaten pomen. Poleg samega zmanjševanja "družbeno nezaželene" finančne nestabilnosti so centralne banke s tem utemeljile vidik, da so finančne zadeve predmet javne politike. To je bila podlaga za politično utemeljitev potrebe po takšni regulaciji, ki bi denar in finance vpregla v vajeti družbenih ciljev. Novi mehanizmi centralnega bančništva so tako

pokazali, da je bila regulacijo možna in potrebna, kot tudi priskrbeli institucionalni okvir za njeno udejanjanje.

Podobno meni Helleiner za režim BIS: sprva je deloval kot omejena oblika nasprotnega gibanja s ciljem zmanjševanja nestabilnosti in tveganja finančnih kriz. Hkrati je režim vzpostavil politično vzdušje in institucionalni okvir za širše oblike posredovanja v globalni finančni red. S tem meri predvsem na aktualno razpravo o predlogu t.i. Tobinovega davka.

Ukrep, ki ga je v sedemdesetih letih predlagal James Tobin,²⁹ predstavlja najbolj ugledno iniciativo za vrnitev k finančni viziji, načrtano na Bretton Woodsu. Gre za predlog uvedbe nizkega davka (na primer 0,25%) na vse čezmejne transakcije. Tobin je predlog utemeljil s tem, da bi tak davek oviral kratkoročne, špekulativne čezmejne finančne transakcije, ki zmanjšujejo avtonomnost politike posameznih vlad, potrebno prilagajanje na spremembe trgovskih vzorcev in menjalnih tečajev, ki jih te transakcije povzročajo, pa proizvaja neželene stranske učinke. Hkrati pa tak davek ne bi preprečil zaželenih, dolgoročnih in predvsem bolj produktivnih finančnih tokov oz. premikov, saj bi sama raven davka za takšne transakcije pomenila skoraj neznamenit strošek. Takšna ideja je v skladu z okvirom "vsajenega liberalizma", saj mednarodni finančni trgi ne bi bili ukinjeni ali pod totalnim nadzorom, temveč le uravnani tako, da bo njihovo delovanje bolj kompatibilno z zaželeno družbeno stabilnostjo. Kot pravi Tobin, namen je le "vreči nekaj peska v dobro naoljeno kolesje" mednarodnih finančnih trgov.³⁰

Helleiner nadaljuje navajanje oblik uporab proti liberalizaciji z vse pogostejšimi eksperimenti t.i. lokalnih valut. Od zgodnjih osemdesetih let naprej je nastalo nekaj sto lokalnih valut v državah od Avstralije do Švedske. Gre za valute, ki so običajno denominirane v nacionalni valuti, vendar niso konvertibilne vanjo, služijo pa zgolj kot sredstvo menjave znotraj natančno določenega omrežja lokalne skupnosti. Po eni strani takšne valute zmanjšujejo ranljivost posameznih skupnosti v "globalnem finančnem casinu", po drugi strani pa v manj razvitih in slabo monetiziranih regijah pomenijo obliko primitivnega spodbujanja lokalnega gospodarstva (Polanyi Levitt, 2000, str. 23). Nenazadnje je bila v ozadju vzpostavitve evropske monetarne unije tudi želja po večji stabilnosti finančnih razmer v Evropi.

Naslednja vzporednica med Polanyijevim in Helleinerjevim razumevanjem nasprotnega gibanja je v trditvi, da (ponovno) podrejanje družbe zakonom trga brez možnosti njegovega obvladovanja, kar je po razumevanju, ki ga obravnavam v tem delu diplomskega dela, hrbtna stran liberalizacije oz. vzpostavitve (kot smo videli v prejšnjem

---

²⁹ James Tobin je leta 1981 prejel Nobelovo nagrado "za analizo finančnih trgov ter njihovega vpliva na odločitve o izdatkih, zaposlitev, proizvodnjo in cene" (<http://www.nobel.se/economics/laureates/1981/index.html>).

poglavju, nujno avtonomnega) tržnega mehanizma, sproža močna in agresivna politična gibanja, ki podpora črpajo iz poudarjanja nacionalnih občutkov. Vzdušje tveganja in negotovosti, ki ga vnaša nenadzorovano delovanje trgov, je še kako plodno za ideje nacionalizma oz. šovinizma. Tako Helleinerja ne preseneča naraščajoča popularnost desničarske nacionalistične politike, kakršno predstavljajo denimo Silvio Berlusconi v Italiji, Jean Marie Le Pen v Franciji, Joerg Haider v Avstriji ali Pat Buchanan v ZDA (in nenazadnje Pim Fortuyn na Nizozemskem) – kakor je Polanyi nasprotoval Hayekovi tezi, da je vzpon fašizma v prvi polovici dvajsetega stoletja bil posledica kolektivističnega razmišljanja in erozije liberalnih vrednot. Nasprotno je trdil, da je fašistično gibanje le ena oblika obupane družbene reakcije na utopični projekt izkoreninjenja ekonomije iz družbe in podrejanje družbe ekonomiji (Polanyi, 1944, str. 30).

Obravnavo sodobne opozicije finančni globalizaciji lahko sklenemo z ugotovitvijo, da za razliko od Polanyijevega časa, ko so prevladovali unilateralne nacionalne regulacijske pobude, danes tovrstni odpor poteka na več ravneh. Pravzaprav je na nacionalni ravni zavzel svojo najbolj primitivno, čeprav nemara tudi nevarno obliko skrajnih političnih gibanj. V nasprotju s tem so se uveljavile mednarodne iniciative, kakršen je režim BIS, predlog Tobinovega davka in nekateri premiki znotraj EU, vključno z oblikovanjem monetarne unije. Polanyi je zgodaj opozoril, da mednarodni kapital nujno potrebuje mednarodni nadzor, saj nadnacionalnega pojavnosti ni mogoče uravnavati z nacionalne ravni (Polanyi, 1944, str. 253-254). Poleg tega so z lokalnimi valutami pobude za obvladovanje finančne nestabilnosti pa so zavzele še tretjo raven, to je t.i. podnacionalno raven.

Helleinerjeva nekoliko drzna teza je, da kakor liberalni tržni sistem devetnajstega stoletja ni bil produkt spontanega razvoja družbenih odnosov, tudi sodoben globalni finančni red ni nastal kot posledica tržnega in tehnološkega razvoja. Vzpostavljen je bil preko zavestnih odločitev za odpravo nadzora nad kapitalskimi tokovi, ki je veljala od druge svetovne vojne naprej. Poleg tega takšen red ne more obstajati, ne da bi povzročal neželene učinke in v družbi izzval nasprotovanje, katerega cilj je ponovna vzpostavitev družbenega nadzora oz. obvladovanja financ na tak način, da postanejo instrument za doseganje nekaterih širših ciljev. Končno velja še dodati, da se zgodovina ne ponavlja; obstaja namreč bistvena razlika med liberalizacijo in odporom proti njej v devetnajstem in dvajsetem stoletju: če je v prvem primeru ta potekal na nacionalni ravni, poteka sedaj na lokalni, regionalni in globalni, kar je nemara povezano s spreminjajočo se vlogo nacionalne države kot eno izmed zgodovinskih oblik države kot take.

---

³⁰ Tobin James: "A Proposal for International Monetary Reform", *Eastern Economic Journal* 4, 1978, str. 158.

4.2 Privatizacija države – birokratski nadzor in prosti trg

Razmišljanje Allana Scotta dodatno osvetljuje Polanyijevo tezo, da samodejno uravnavaajoči se trgi niso spontane tvorbe, temveč načrtno vzpostavljeni mehanizmi. Hkrati gre za nekakšno nadaljevanje Velike transformacije, saj le-ta v zaključnem poglavju govori o podreditvi trgov takšnemu ali drugačnemu nadzoru, kjer so trgi uporabljeni kot pripomoček in ne kot dominantni princip odločanja. Scottova teza je, da sta birokratski nadzor in trg kljub različnim logikam kompatibilni in komplementarni obliki družbene organizacije.

V izhodišče svojega razmišljanja postavlja ugotovitev, da je za oblikovanje ekonomskega subjekta osrednjega pomena struktura nagrad, skozi katere se družbeni red ohranja in reproducira. Pri tem primerja Webrov koncept birokratske dominacije ter Polanyijevo obravnavo ekonomske ureditve s prostimi trgi. Oba tipa družbenega reda oblikujeta strukturo nagrad, ki zagotavlja neko predvidljivost na ravni družbenega delovanja. Pri tem se lahko razlikujeta po tehnikah, ki jih uporabljata za zagotavljanje predvidljivosti izida ter po medijih, preko katerih uveljavljata nadzor. Ta poteka v obliki ukazov, ki tečejo navzdol po uradni hierarhiji (Polanyi Levitt, 2000, str. 180).

Struktura nagrad v razmerah birokratskega nadzora je takšna, da ponuja stabilnost in predvidljivost v zameno za lojalnost. Kjer je ta je sistematično nagrajena, subjekti v zameno upoštevajo ukaze; prav upoštevanje ukazov pa je osnovni princip delovanja birokratske družbe. Na drugi strani je v tržni družbi osnovni princip njenega delovanja posameznikovo sledenje samointeresu. Ker je neposrednih ukazov manj, je tudi potreba po lojalnosti toliko manjša. Iz tega izhajajo različni problemi v zvezi s socialno stabilnostjo ene in druge ureditve. Če je pri birokraciji problem inherentna konservativnost in nezmožnost prilagajanja, ker subjekti niso zmožni delovati v spremenljivem okolju, je v primeru prostega trga osrednje vprašanje nadzor nad spremembami; kako torej zagotoviti neko predvidljivost izida delovanja, ko okolje ni stabilno in predvidljivo.

Scott privzame dve Polanyijevi tezi: prvič, da je družba samodejno uravnavaajočih se trgov utopični projekt, zaradi katerega prihaja do neobvladljivih težav s socialno stabilnostjo in posledično do odmika k netržnim mehanizmom. Z drugimi besedami, če družbeni odnosi temeljijo na pogodbenih razmerjih, so za socialno povezanost, za "družbeni cement", potrebna dodatna sredstva, ki izvirajo izven trga. Drugič, da tržna razmerja sama po sebi ne ovirajo hierarhičnih odnosov moči in avtoritete, temveč jih lahko celo utrjujejo.

Pri dokazovanju te teze Scott izpostavi pojav internih oz. notranjih trgov, ki služi kot lep primer sožitja obeh tipov ureditve. Ideja internih trgov kot principa upravljanja večjih organizacij je precej preprosta. Centraliziran birokratski nadzor zamenja bolj "sploščena" oblika organizacije, vsak oddelek le-te pa razpolaga z lastnim ločenim proračunom. Storitve, ki jih potrebuje za svoje delovanje, kupuje vsak oddelek od drugih delov

organizacije, ali pa jih poišče zunaj organizacije, če so tam kakovostnejše in/ali cenejše. Hkrati je vsaka takšna enota dobavitelj storitev za ostale enote v podjetju, svoje storitve pa lahko proda tudi na širšem trgu, če so te tam konkurenčne. Za vsako tovrstno enoto velja, da v primeru, ko ne bo zmožna drugim enotam organizacije in zunanjim odjemalcem ponuditi konkurenčnih storitev, preprosto ne bo preživela. Tako postane maksimiranje profita tudi njen cilj, s tem pa ni več potrebe po neposrednih ukazih za modernizacijo ali povečanje učinkovitosti; člani enote imajo sami motiv, da to storijo.

Posamezniki tako niso več podrejeni nadzoru in neposrednim ukazom, temveč delujejo – vsaj na videz – avtonomno. Vendar, kot pravi Scott, hierarhični nadzor s tem še zdaleč ni odpravljen. Kljub temu, da znotraj organizacij delujejo interni trgi, je s spreminjanjem okolja, racionalnih ciljev in pogojev, ki se jim morajo prilagajati, možno vplivati na posameznike. Čeprav se hierarhični nadzor odpove neposrednemu nadzoru preko ukazov, še vedno kontrolira parametre, ki v veliki meri določajo delovanje ekonomskih subjektov. Poleg tega se ti parametri spreminjajo prehitro, da bi posamezniki lahko razvili dolgoročne strategije, kar jih gotovo dodatno omejuje. Ob vsem tem je malo možnosti, da bi se pridobljena avtonomija prevedla v nadzor (Polanyi Levitt, 2000, str. 184).

Prav avtonomija brez nadzora je vir stabilnosti družbenih in hierarhičnih odnosov znotraj internih trgov. Centralizirana birokracija, lokalna ali državna, se s podeljevanjem avtonomije ne odreče nadzoru, dokler ohrani vzvode za upravljanje oz. spreminjanja okolja, v katerem posamezniki delujejo. Tako je do resnične spremembe prišlo v mehanizmu nadzora, kjer je neposredne ukaze zamenjalo obvladovanje parametrov okolja. Še več, birokracija se je znebila napornih vsakodnevnih rutinskih odločitev, ki jih je prepustila posameznikom, zato pa se lahko toliko bolj osredotoči na usmerjanje širšega konteksta.

Čeprav je tržno okolje navidez spremenljivo in nestabilno, je možno z vzpostavitvijo razmer, v katerih se bodo posamezniki obnašali kot racionalni egoisti, z veliko verjetnostjo določiti izid njihovega delovanja. Pri tem je pomembno tudi, da je zaradi avtonomnosti, ki jo subjekti zaznajo, precej manjša verjetnost, da bodo podvomili o principih in izidih svojega delovanja. V birokratskih organizacijah ima spodnji del hierarhije res malo možnosti za nasprotovanje ali ugovor ukazom, ki jih prejme; vendar je v (sodobnih) tržno naravnanih organizacijah ta možnost toliko manjša, saj subjekti teh "ukazov" sploh ne zaznajo.

Na tem mestu je pomembna prej omenjena Polanyijeva teza, da trg izpodriva družbene odnose in jih nadomešča s pogodbenimi in instrumentalnimi. Prav zaradi odsotnosti družbenih odnosov, ko so posamezniki organizirani v tekmi za relativno redke vire, je izničena normativna osnova za kakršnokoli kolektivno delovanje, ki je tako praktično nemogoče. V primerih, ko bi kolektivno delovanje moralo nastopiti, nastopijo zapornikove dileme in ne sodelovanje. Natanko o tem piše tudi Weber:

"... neverjetno težko je prepričati ljudi, da se združijo, ko drug z drugim nimajo nič skupnega razen želje ali namena kupiti nekaj ali preskrbeti svoje potrebe... Situacija potrošnika preprečuje delovanje družbe" (Max Weber, v Polanyi Levitt, 2000, str. 185).

Primer notranjih trgov služi Scottu kot ilustracija oz. model, na kakšen način se je ideja prostih trgov načrtno uveljavljala tudi na državni oz. mednarodni – globalni ravni in kako se "utopični trni projekti" realizirajo še danes. Vendar ključni namen Scottovega razmišljanja ni dodatna podpora Polanyijevim trditvam o planiranosti trgov. S svojimi pogledi želi predvsem podpreti (tudi Polanyijevo) idejo, da je potrebno ponovno premisliti o sociološki konceptualizaciji moči. Ta ima v okviru konceptov ekonomskega liberalizma a priori negativen prizvok, saj naj bi krčila in omejevala svobodo posameznikov. V nasprotju s tem Polanyi trdi, Scott pa dodatno utemeljuje, da moč in nadzor sama po sebi nista negativna, temveč neizbežna – poskus njune izločitve je utopičen projekt z mnogimi neželenimi posledicami. Namesto v impotentne in nevarne poskuse ustvarjanja družbe brez moči in nadzora je prizadevanja, tako na analitični kot na operativni ravni, potrebno usmeriti v preprečevanje tvorbe ekscesov moči, ki so resnični vir omejevanja svobode.

5 Sklep

Ekonomija kot znanost je v preteklih desetletjih pridobila dva modna naziva. Zaradi svoje zavidanja vredne eksaktne metodologije, s katero se loteva preučevanja družboslovnih pojavov, ji je pripadel naslov kraljice družboslovnih ved. Zaradi povezovanja z drugimi vedami, npr. sociologijo, politologijo, pravoznanstvom in psihologijo, je dobila naziv interdisciplinarne vede.

Kljub nadvse uspešnemu širjenju pa je videti, da v njeni osnovi ostajajo nekatere temeljne dileme in zadrege, ki majejo temelje nastajajočega znanstvenega imperija. V ospredje se postavlja vprašanja smiselnosti rasti ekonomske znanosti v širino, v času, ko bi morala predvsem kopati po globinah lastnih temeljev ter te okrepiti, če ne sanirati. Povezovanje ekonomije z drugimi znanostmi je namreč precej enosmerno: gre za izvažanje ekonomskih konceptov, principov in metodologije na druga področja, medtem ko se ekonomija sama v teh čezmejnih stikih ne nauči ničesar – kot bi sicer atavistična logika merkantilizma na tej ravni še vedno delovala.

Polanyijeva Velika transformacija je primer bolj plodnega stika med ekonomijo ter sociologijo, antropologijo in politologijo, v katerem je preseženo zgolj izvažanje ekonomskih konceptov za vsako ceno in v katerem se ekonomska logika oplemeniti s pogledi teh družboslovnih ved. Skozi takšno optiko se v podobi ekonomske znanosti

razkrije nov spekter, ki da podobi dodaten kontrast. Tega sem poskušal predstaviti s soočanjem toka ekonomske misli, na katerem temelji današnja gospodarska retorika, predvsem avstrijske šole, in nekaterih idej Karla Polanyija, zbranih v njegovem najpomembnejšem delu, Velika Transformacija. Ne da bi nemara domišljavo ali naivno želel dosledno povzeti eno ali drugo stran (takšno početje je vnaprej obsojeno na propad) sem si prizadeval izluščiti vsaj bistvene koncepte, predvsem pri Polanyiju, ki je za razliko od nasprotnega tabora manj razvpit in znan.

Anonimnost Polanyijeve dediščine v slovenskem prostoru je neupravičena. Ob zgledovanju po danes najbolj cenjenih izobraževalnih ustanovah po vsem svetu ni nepomembno, da so njegova dela obvezno branje za vse, ki se srečujejo s politično ekonomijo. Morda je še pomembnejše, da so nauki, ki jih je prepoznal in izpeljal pred šestdesetimi leti, aktualni še danes; ne le, da na področju liberalizacije in deregulacije gospodarstva omogočajo boljše razumevanje procesov in potencialnih posledic, ob sosledju dogodkov iz prejšnjih desetletjih so nemalokrat naravnost preroški. Prav tako verjamem, da je Polanyi podal prave napotke za nadaljevanje prizadevanj glede ureditve kompleksne človeške družbe. Usmerjena naj bi bila v razvoj institucij demokratičnega nadzora nad tržnim mehanizmom. Namesto zastarele tržne miselnosti, ki zagovarja podrejanje družbe zakonom trga, je potrebno gospodarstvo s trgi vred vpreči in usmeriti tako, da bo zadovoljevalo naše individualne in kolektivne cilje. Tudi na tem področju ima Polanyi številne naslednike, ki pa jih zaradi specifičnosti njihovega diskurza nisem podrobno predstavljal. Pri tem je hkrati potrebno poskrbeti najprej za novo konceptualizacijo moči in nadzora ter razviti vzvode za preprečevanje nastanka ekscesov moči, zaradi katerih bi se ta lahko sprevrgla in omejevala doseganje zastavljenih ciljev.

Polanyi je torej z nekoliko širšim pogledom presegel izhodiščno hibo prevladujoče ekonomske misli: vprašanja o zakonitostih interakcije nepregledne in kompleksne množice posameznikov ni ne zanikal ne poenostavil. Morda prav zato ni podlegel mitom o mehanskem idealu ureditve človekove družbe in gospodarstva ter uspel videti gospodarstvo v nekem širšem kontekstu in ne kot dominantno sfero družbenega življenja. Ločil je namreč dva načina razumevanja ekonomije: formalistični, ki se ukvarja s tehničnim vprašanjem čim boljšega gospodarjenja z relativno redkimi viri, in substancialni, ki vidi ekonomijo kot tisto, kar v resnici je: delovanje in sodelovanje velikega števila ljudi, s skupnim ciljem zagotoviti materialni obstoj oz. materialno blaginjo.

Izključno ali pretežno osredotočenje na formalistični vidik ekonomije pripelje do zaupanja v omenjene mehanske ideale, kakršen je bil prosti, samodejno uravnavajoči se trg. To je po Polanyiju temeljni vzrok za civilizacijsko katastrofo v prvi polovici devetnajstega stoletja. Prosti trg ni bil posledica spontane evolucije, temveč rezultat namernega

delovanja povsem opredeljivih družbenih skupin s povsem opredeljivimi motivi, nameni ter vzvodi delovanja.

Sam obstoj prostega trga zahteva povsem specifične okoliščine oz. prav posebno družbeno ureditev. Morda najpomembnejši "poseg" je bila brezpogojna ločitev ekonomije, torej gospodarstva, od ostalega družbenega življenja; hkrati se je moralo le-to podrediti načelom in principom ekonomije. Če je bila ekonomija prej vtkana ali vsajena v širši kontekst družbe, je sedaj postala povsem avtonomna in brezpogojno dominantna sfera. Nujen del procesa takšnega ločevanja je bila vzpostavitev trgov proizvodnih dejavnikov. Tu je mitologija tržnega liberalizma dobila nove razsežnosti: delo, ki je neločljivo povezano s človekom, in zemlja, ki predstavlja njegovo fizično okolje, sta postala predmet tržne menjave na podlagi individualnih pogodb. Nepogrešljiva elementa tradicionalnih vrednot sta bila, ugotavlja Polanyi, reducirana na raven blaga.

Vzpostavljanje takšnega družbenega okolja je imelo za velik oz. prevladujoč delež prebivalstva težavne in travmatične posledice, ki so pogojevale najprej fizično, sčasoma pa tudi moralno degradacijo.

Tendence po ponovni podreditvi ali vsaj vključitvi ekonomije v politično in kulturno sfero družbe tako niso bile posledica naključnega pojava regulacijskih in kolektivističnih eksperimentov. Prej je šlo za spontano reakcijo na vedno bolj nevzdržne razmere, vzpostavljene ob zagotavljanju pogojev za delovanje sistema prostih trgov. Polanyi liberalno zamisel o spontanosti prostih trgov in vsiljenemu planiranju postavi na glavo: samodejno uravnavajoči se trgi so produkt namernega delovanja, torej so planirani; planiranje kot poskus vrnitve trgov na raven pripomočka za zagotavljanje materialnega obstoja je spontano. Gre za skrajno obrambno reakcijo družbe, ki skoraj nujno nosi poteze obupa; prav to je razlog, da so se ti poskusi praviloma izrodili oz. že v osnovi dobili povsem nesprejemljive oblike, kot v primeru fašizma.

Če nekoliko tvegam in izmed množice tez in idej Velike transformacije izpostavim le dve, kaže pri tem upoštevati predvsem kriterij relevantnosti za sodobne družbenoekonomske razmere. Prvič, sistem liberalnega tržnega kapitalizma ni spontana, temveč načrtovana tvorba. Drugič, takšna tvorba na dolgi rok ni sprejemljiva, saj sproža ostre reakcije in sebi nasprotno tendence. To je morda najbolj vidno na primeru razvoja globalnega sistema finančnih trgov, morda najpomembnejših oz. najvplivnejših elementov današnje ekonomije. Vrsta avtorjev, med njimi sem izpostavil Ericha Helleinerja, z zgovornimi primeri utemeljuje in dokazuje, da Polanyijevi tezi držita. Nedvomno pa ostaja veliko dela in izzivov na ravni izpeljave smiselnih političnih implikacij teh tez, oblikovanja konkretnih ukrepov in njihovega uveljavljanja.

Literatura

---

1. Ankarloo Daniel: Some Notes on the Economic Theories of Karl Polanyi. International Working Group on Value Theory conference, Boston, 1999, marec. [URL: <http://www.gre.ac.uk/~fa03/iwgtv2/files/9-ankarloo-2.rtf>]. 24 str.
2. Blaug Mark: Economic Theory in Retrospect. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 751 str.
3. Boettke Peter J.: What Is Wrong With Neoclassical Economics (And What Is Still Wrong With Austrian Economics). V Fred Foldvary, ed.: Beyond Neoclassical Economics Heterodox Approaches to Economic Theory. Cheltenham: Edward Elgar, 1996, str. 22-40.
4. Callon Michael: The Laws of the Markets. Oxford: Blackwell Publishers, 1998, str. 1-57
5. Galbraith John Kenneth: Družba, ki živi v izobilju. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1964. 374 str.
6. Hayek Friedrich August von: Law, Legislation and Liberty: The Political Order of a Free People. Chicago: University of Chicago Press, 1979. 244 str.
7. Hayek Friedrich August von: Pot v hlapčevstvo. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1991. 261 str.
8. Hayek Friedrich August von: Usodna domišljavost. Ljubljana, 1992. 173 str.
9. Jessop Bob: The Social Embeddedness of Economy and its Implications for Economic Governance. V Adaman Fikret, Devine Pat ed.: The Socially Embedded Economy. Montreal: Black Rose Books, 2001. 364 str.
10. Kovač Bogomir: Prispevki k politični ekonomiji. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1994. 179 str.
11. Lachmann Ludwig: From Mises to Shackle: An Essay on Austrian Economics and the Kaleidic Society. Journal of Economic Literature, 1976, marec, str. 54-62.
12. Mises Ludwig von: Liberalism. Fairfax, Virginia: Institute for Humane Studies, 1985. 206 str.
13. Nishiyama Chiaki, Leube Kurt R. ed.: The Essence of Hayek. Stanford: Stanford University, California, 1984. 419 str.
14. Polanyi Karl: The Great Transformation. Boston: Beacon Press, 1944. 314 str.

15. Polanyi Levitt Kari, McRobbie Kenneth ed.: Karl Polanyi in Vienna. Montreal, Black Rose Books, 2000. 347 str.
16. Silver Morris: Economic Structures of Antiquity. London: Greenwood Press, 1995. 264 str.
17. Slater Don, Tonkiss Fran: Market Society. Cambridge: Polity Press, 200. 224 str.
18. Smith Vernon L.: The two Faces of Adam Smith. Southern Economic Journal Vol. 65,1 (julij 1998), str. 2-20.
19. Stiglitz Joseph: Foreword to The Great Transformation. V Polanyi Karl: The Great Transformation. Boston: Beacon Press, 2001, str. vii-xvii
20. Žižek Slavoj: Welcome to the Desert of the Real!. New York: Verso, 2002. 154 str.